

ARCHÍVUM

**SABINA SPIELREIN: TISZTA JÁTÉK
EGY OROSZ LÁNNYAL****Alekszandr Etkind*

Több mint száz éve született. Mintegy ötven év telt el tragikus halála óta. Unokái, dédunokái, betegeinek utódai és tanítványainak tanítványai akár közöttünk is lehetnének. De nincsenek közöttünk.

Az általa művelt szakmát a szovjet rendszer végképp likvidálni akarta. Miután e rendszerben élt, ha folytatta is praxisát, úgy csak titokban tehet-
te, és ezért nem tudjuk, kik lehettek a betegei, és voltak-e tanítványai.

Népét a náci rezsim akarta végképp likvidálni. A rosztovi zsinagóga falánál lőtték agyon két lányával együtt.

Minden összefügg egymással

(Sabina Spielrein naplójából, a bejegyzés időpontja ismeretlen)

„...*Minden összefügg egymással. Tegnap a szállásadónőm átölelt, magá-
hoz szorított és megcsókolt, majd azt mondta, hogy nagyon szeret, és hogy én
egy rendkívüli lány vagyok. Nem tudom, miért, de felizgatott mindez. Vajon
rászolgáltam erre? Szerethet-e engem egyáltalán valaki? Az lepett meg,
hogy ez az asszony, akinek magának is annyi gondja-baja van, meg tudja
érteni az érzéseimet, szomorúságomat meg tudja osztani velem – pedig nem*

* A. Etkind: *Erosz nyevozmoszno. Isztorija psichooanaliza v Rossziji*. Moszkva, 1994. 129–168. A könyv 1999-ben jelenik meg az Európa Könyvkiadónál magyarul *A lehetetlen Erósza. A pszichoanalízis története Oroszországban* címen. A könyv egy másik fejezete „Neurózis a forradalmárok nemzedékében: Szergej Pankejev, a Farkasember” címmel a *Thalassa* 1997. 2–3. számában jelent meg.

is beszéltem erről semmit. Ki szerettem volna neki önteni a lelkemet, de nem tudtam kinyögni egy szót sem. Jobb híján megöleltem, és utána azt mondtam, hogy az előszobában szorongató érzés fog el, olyan furcsa ott a fény. Még ma sem tudok nyugodtan rátekinteni, és kissé nyomott hangulatban vagyok. Mennyi jót szerettem volna tenni ennek az asszonynak, és még egy kedves szavam sincs hozzá! Belülről annyira mélyen megélek mindent, és kívülről olyan vagyok, mint egy száraz fadarab!

*Elfáradtam.*¹

Sabina Spielrein 1885-ben született a Don-melléki Rosztovban, egy gazdag zsidó kereskedő családjában. Három öccse volt: Iszaak, Jan és Emil; mindhárman a legjobb iskolákat végezték el Európában, szovjet professzorok lettek, Iszaakkal pedig, aki a szovjet pszichotechnika megalapítója lesz, a későbbiekben közelebbről is megismerkedhetünk.

Rosztovi gyermekkoráról jóformán semmit sem tudunk. Chaim Weizman, Izrael megalapítója és első elnöke, aki a belorussziai Pinyszkából származott, Sabina Spielreinnel egy időben volt diák Genfben, és érdekes visszaemlékezéseket hagyott hátra a lány köréről. „Genfben... 1900-ban találkoztam későbbi feleségemmel, aki néhány zsidó lánnyal együtt – iskolatársak voltak még szülővárosában, a Don-melléki Rosztovban – jött ide tanulni. Mint sokan mások, ő is orvosi egyetemre járt Genfben, mivel Oroszországban nem szerezhette diplomát. A rosztovi lányok csoportja... az akkoriban a svájci egyetemeken tanuló átlagos zsidó nőhallgatóktól jelentős mértékben különbözött, mind külsejüket, mind viselkedésüket, mind nézeteiket tekintve. Jóval csinosabbak voltak, mint a velük egykorú, a zsidók megtelepülési körzetéből való lányok; kevésbé érdekelték őket az orosz forradalmi eszmék. Nem arról van szó, hogy közömbösek lettek volna ezek iránt, hanem egyszerűen több időt szántak a tanulásra és kevesebbet – a végeláthatatlan gyűlésezésre és vitákra... A diákközvélemény a rosztovi lányok ellen fordult, de ők nem törődtek az ellenségeskedéssel.”² Weizman arról is beszél, hogy Rosztov kis zsidó közössége meglehetősen gazdag volt: felesége apja éppúgy, mint Sabina apja a kereskedő testülethez tartozott, és megengedhette magának, hogy külföldön taníttassa gyer-

¹ A. Carotenuto: *A Secret Symmetry. Sabina Spielrein between Freud and Jung*. London: Routledge, 1980, 3.

² H. Weizman: *V poiskah putyi*. Izrail: Biblioteka Alii, 1983. t. 1. 60.

mekeit. Ezért is alkottak a rosztovi lányok „kontrasztot Genf zsidó diáklányainak többségéhez képest, akik rendszerint satnyák, idegesek, csalódottak és éhesek voltak”.

Viszont Spielrein, a rosztovi lány beteg volt. Nem tudjuk, hogy konkrétan miben nyilvánult meg Sabina betegsége. Ami pontosan ismert, hogy 1904. augusztus 14-től 1905. június 1-ig a Zürich melletti híres, burghölzli klinikán tartózkodott.³

A klinikát a modern pszichiátria egyik megalapítója, Eugen Bleuler vezette; Sabina orvosa egy fiatal tanársegéd, Carl Jung volt. Nem ismeretesek sem a hospitalizáció körülményei, sem az alkalmazott gyógymód, és az sem, meddig tartott még a kezelés a kórházból való távozás után. Amikor jóval később Freud *A pszichoanalitikai mozgalom történetét* írta, adatokat kért C. Abrahamtól arra nézve, mikor kezdődött Burghölzli-ben a pszichoanalitikus munka; Abraham azt válaszolta, hogy 1904 decemberétől kezdve Jung már analizált ott egy hisztérikus nőbeteget. Sabináról lehetett szó. Ez a lány volt Carl Jung első pszichoanalitikus betege.

Jung egy későbbi, 1906. október 23-án Freudnak írott leveléből valamit mégis megtudunk a kórtörténetről:

„Lehet, hogy untatom ezzel, de szeretném bemutatni Önnek utolsó megfigyelésemet. Az Ön módszerével most egy hisztérikus nőbeteget kezelek. Húszéves orosz diáklány, nehéz eset, már hat éve beteg.

Az első trauma három- és négyéves kora között érte: látta, ahogy apja veri öccse meztelen fenekét. Igen erős élmény. Ennek következtében nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy apja kezére üríti székletét. Négytől hétéves koráig görcsös próbálkozásai voltak, hogy lábára székkeljen, s ezt a következő módon tette: leült a padlóra, maga alá húzta a lábát, talpát odaszorította a végbélnyíláshoz, és székkelni próbált, de ezzel egy időben meg is akadályozta a széklet kiürülését. Székletét gyakran több mint két hétig visszatartotta. Fogalma sincs róla, hogyan találta ki ezt a sajátos foglalatosságot. Azt mondja, hogy teljesen ösztönösen csinálta, és nagyon jó érzés és remegés kísérte. Később ezt a jelenséget energikus maszturbáció váltotta fel.

Végtelenül hálás leszek Önnek, ha közli velem néhány szóban a véleményét erről az esetről.”⁴

Épp csak, hogy kezdetét vette a Freud és Jung közötti levelezés, ez Jung második levele későbbi mesteréhez. Freud, aki húsz évvel volt idősebb

³ Carotenuto, 140.

⁴ *Freud–Jung Letters*, 7.

Jungnál, örült, hogy egy tekintélyes klinikán dolgozó professzionális pszichiáter érdeklődik munkája iránt, és Jung első levelére maximális kedveséssel válaszolt. Jung, miközben idősebb kollégájának Sabina esetét taglalta és ezáltal kapcsolatot teremtett Freuddal, arra törekedett, hogy gyakorló pszichoanalitikusként elnyerje bizalmát.

Freud részletesen válaszolt, felhasználva levelében azt a kevés információt, amit megtudott:

„Örülök, hogy az orosz lány – diák. A képzetlen emberek számára analízisünk még nem hozzáférhető. Nagyon jó a történet a székletürítéssel, számos analógiája van.

A beteg tüneteiből, sőt jelleméből felismerhetőek azok a jegyek, melyek szerint az anális izgalom képezi a motivációt. Az ilyen emberek gyakran mutatják a jellemvonások tipikus kombinációját. Végtelenen zsugoriak, tisztaságszeretők és makacsok. Ezeket a jellemvonásokat az anális erotika szublimációjának tartjuk. Az elfojtott perverzitáson alapuló hasonló esetek jól analizálhatók.

Mint látja, egyáltalán nem untatott. Nagyon örülök az Ön leveleinek.”⁵

Freud a forrása a később híressé vált mondásnak: az életet csak visszafelé menve lehet megérteni, ám az a vicc az egészben, hogy csak előre menve lehet leélni. Eltelik hét év, és a Junggal való végleges szakítása után Freud azt írja majd Sabina Spielreinnek: „Mikor visszaidézem levelezésünk kezdetét, az az érzésem, hogy eleve elrendeltetett minden.”⁶

Engedd szabadon a madárkát

(Sabina Spielrein naplójából, 1909. augusztus 27.)

„...*Tudatos céllal sose tudtam volna az ablak elé állni. De valahogy be lehet csapni a tudatot, és akkor... akkor egy kis örömhöz juthat az ember. Mikor már fel voltam öltözve teljesen, csak az öv hiányzott, észrevettem egy szimpatikus fiatal úriembert, aki a folyosóról nézett engem. Alaposan elpirultam, és a tudattalan e megjelenési formája, amit tárgyilagosan azonnal konstatáltam, egyre inkább érdekelni kezdett. Meginogtam egy pillanatra, de győzött végül a szerénység, és elhúztam a függönyt. Egy kicsit később egy*

⁵ *Ibid.*, 8.

⁶ Carotenuto, 120.

idősebb úriember bámult rám a szemben lévő épület felső emeleti ablakából...⁷

Sabina Spielrein, az orvosi fakultás huszonnégy éves diákja hozzájutott még „egy kis örömhöz”, hiszen ezeket a sorokat azzal a hátsó szándékkal jegyezte le, hogy analitikusa elolvassa majd; akinek e sorok valószínűleg banálisnak tűntek, ám a mi szempontunkból tele vannak olyan rejtett jelzésekkel és előérzetekkel, melyek Sabina életének későbbi történéseire utalnak.

Jung éppen Sabina, első analitikus betege terápiájával volt elfoglalva, mikor Freud egyik utolsó felfedezéséről számolt be neki, melyet még nem hozott nyilvánosságra. A neurózisok gyógyításában van néhány dolog, írta 1906. december 4-én Jungnak, melyekről nem akar szólni, mert „az ellenségesen hangolt közönségnek semmit sem lehet megmagyarázni”; vagy, talán lehet mégis róluk beszélni, ám egy különleges nyelven, amit csak a beavatottak értenek. A legfontosabb a pszichoanalízis e nyilvánosságra még nem hozott felfedezései közül – az áttétel.

„Ön bizonyára már megértette, hogy a mi módszerünkkel a gyógyítás a libidó – melynek korábban tudattalan formája volt – fixációja eredményeképp történik. Ez voltaképpen az áttétel. Az áttétel legkönnyebben a hisztériás esetekben érhető el. Az áttétel adja a tudattalan megértéséhez és tartalma lefordításához nélkülözhetetlen impulzust. Ott, ahol hiányzik az áttétel, a beteg nem fog erőfeszítéseket tenni és nem fog bennünket meghallgatni, mikor lefordítjuk neki tudattalanját. Lényegében a gyógyítás a szerelmen át történik. Az áttétel a legmeggyőzőbb, sőt azt mondanám, hogy az egyetlen megdönthetetlen bizonyítéka annak, hogy a neurózisokat az egyén szerelmi élete idézi elő.”⁸

Kimondatott a szó: a gyógyítás a szerelmen át történik. A pszichoanalitikusok számára ez ma már vitán felül álló, elemi igazság. Ám Freud az „áttétel” lényegét még csak akkor határozta meg: az orvos iránti szerelmében a beteg újból felidézi és átéli azokat az érzéseket, melyek korábban, mivel tudattalanok voltak, betegséget váltottak ki. A felnőtt ember szerelme, ahová áttevődnek és ennek köszönhetően tudatosodnak az elfelejtett, és a változatlanul kínzó gyermeki szenvedélyek és félelmek – nos, ez az útja annak, hogy megtanuljunk élni ebben a világban. Út a gyógyuláshoz, de nem

⁷ Ibid., 4.

⁸ Freud–Jung Letters, 11.

a boldogsághoz: a beteljesedés itt is lehetetlen, ahogy lehetetlen volt a gyermekkorban is.

Sabina pszichoanalízise már a negyedik évében járt, amikor Jung Freudot a következő történetről értesítette:

„Egy hisztérikus nőbetegem Lermontov egyik verséről mesélt nekem, amely nem megy ki a fejéből. A vers a rabról szól, kinek egyedüli barátja – egy kalitkába zárt madár. A rabot már csak az a vágy élteti, hogy valamilyen élőlénynek szabadságot adjon. Kinyitja a kalitkát és kedves madarát szabadon engedi. És mi a beteg fő vágya? Valamikor én is szeretnék az embereknek segíteni, hogy a pszichoanalitikus gyógymódnak köszönhetően teljes szabadságra tegyenek szert. Álmodozásaiban önmagát velem egyesíti. Beismeri, hogy valójában az a fő vágya, hogy tőlem gyermeket szüljön, aki megtestesítené az ő beteljesületlen vágyait. E cél érdekében természetesen először önmagamnak kell „szabadon engedni a madárkát.”⁹

Jungnak ezt a levelét 1974-ben Vlagyimir Nabokov kommentálta.¹⁰ Elmagyarázta a nyugati olvasónak, hogy nem Lermontov, hanem Puskin művéről van szó, jelesen a *Madárka* című versről, amely, mellel, „abszurd módon el van torzítva”. Puskin a verset a kisinyovi száműzetésben írta, és benne a hős, aki az idegen földön is követi a hazai szokásokat, minden tavasszal szabadon enged egy kismadarat. Ez megvigasztalja őt: „Szívemben újra gyúl a hit: / Hisz íme szabaddá tehettem / E földön én is valakit ...” (Kardos László fordítása). Ám ugyanakkor ebben a versben nincs se rab, se kalitka. Viszont mindkettő megtalálható a másik híres Puskin-versben, *A rabban* („Cellámban ülök, csupa rács ez a fal...” Galgóczy Árpád fordítása). Ebben a versben azonban a sast, a „szomorú társat” senki sem engedi szabadon, a sas csak ábrándozik arról, hogy a rabbal együtt elrepül, és hívja őt. Tulajdonképpen ebben a versben a madár fogoly a rabbal együtt, s csak a másik versben bocsátják a madarat szabadon. Vajon melyik vers járhatott az orosz beteg fejében?

Bizonyára a lány nem kevés orosz verset szavalt és fordított le a fiatal orvosnak, ha az összekeverte Puskit Lermontovval, és a különböző verseket egy versnek gondolta. Noha a helyzet megértéséhez fontosabbnak látszik egy másik körülmény. Jung a versekhez, melyek a beteg fejében kavarnak úgy viszonyul, mint egy meghatározott tünethez, a tünet pedig interp-

⁹ *Ibid.*, 72.

¹⁰ *Ibid.*

retációra szorul, ezen alapul a pszichoanalitikus gyógy mód. A beteg a saját interpretációját javasolja: arról ábrándozik, hogy pszichoanalitikus lesz, azért is ismétli a verset, melyben egy élőlényt szabadsággal ajándékoznak meg. Az analitikus számára viszont ez az interpretáció csupán egy súlyosabb tünetet jelez; melynek az a lényege, hogy a beteg ábrándjaiban össze-mossa önmagát analitikusával. Jung értelmezése a következő: a beteg rab-nak látja magát és arról álmodozik, hogy orvosa, mint a sas a versben, hív-ni fogja őt oda, „Hol kékek a fények a tenger ölén”. Az az álma, hogy sza-badon engedhessen egy élőlényt – lényegében nem más, mint az a vágy, hogy gyereket szüljön orvosától. És e célból – ha lefokozzuk a műfajt, s a romantikus orosz versekről áttérünk a vulgáris svájci mondásra – az orvos-nak először „szabadon kell engednie a madárkát”. Vagyis Sabina – termé-szetesen róla van szó – a verset, amely nem megy ki a fejéből úgy értelme-zi magában, mint arra irányuló vágyát, hogy analitikus legyen; az orvos pe-dig – mint a vele való szexuális kapcsolat vágyát. Kinek van igaza – vajon az orvosnak, vagy a betegnek, vagy mindkettőjüknek, vagy senkinek sem? A jövő majd megmutatja...

Mellesleg, Jung egyre inkább élvezi Freud bizalmát. Az 1907 szeptem-berében Amszterdamban rendezett Nemzetközi Pszichiátriai és Neurológi-ai Kongresszuson éppen Jung mutatja be a pszichoanalízist. Ez az első nyil-vános fellépése egy pszichoanalitikusnak a pszichiáterek hivatalos fóru-mán, és Freud rendkívül komolyan viszonyult hozzá. Jungnak Amszterdam-ba ezt írta: „Most jobban, mint bármikor máskor, szerettem volna együtt lenni Önnel... és szerettem volna mesélni Önnek hosszú, szenvedésekkel teli, büszke magányos éveimről... és arról a megnyugtató bizonyosságról, amely fokozatosan eluralkodott rajtam és azt sugallta, hogy várjak a hang-ra az ismeretlen tömegből, mert válaszolni fog. Kiderült, hogy ez a hang az Öné volt... Hálás vagyok Önnek ezért, és ne ingassa meg semmi sem az ön-bizalmát. Meg fogja látni, győzni fogunk és ebben Önnek is része lesz.”¹¹

Jung előadásában egy olyan esetről beszélt, melyet jól ismert – Sabina Spielrein esetéről, ám meg kellett tapasztalnia a kudarc keserűségét. Túl-ságosan agresszív volt mindkét oldal hangvétele. Az egyik jelenlevő szak-tekintély kijelentette, hogy Freud módszerét nem szabad komolyan venni, mivel minden egyes szót szexuális értelemben taglal, és ez rendkívül káros a betegre nézve; ő maga egyszerűen megtiltja a betegeinek, hogy bármiről

¹¹ Ibid., 82.

is beszéljenek, ami a szexre vonatkozik... Ami viszont Jungot illeti, ő túl lépte az időt és nem engedelmeskedett az elnöknek, aki azt követelte tőle, hogy fejezze be az előadást. Mikor arra kényszerítették, hogy menjen le az emelvényről, felháborodásában elhagyta a termet.¹²

Az ilyen praxis elvon az elmélettől

(Sabina Spielrein naplójából, 1909. szeptember 21.)

„Azt mondja az anyám, hogy nekem és barátomnak, ha szeretjük egymást, lehetetlen tovább barátoknak maradnunk. A férfiak huzamosabb ideig nem tudnak csak barátok lenni. Ha tetszem egy férfinak – akkor szerelmet akar. Ha mindig hideg leszek hozzá, szétrombolom érzéseit.

*Milyen szörnyű mindez! Hogyha tudnám, kedvesem, mit is remélhetek? Ha arra kérhetném a sorsot, ha biztos lehetnék benne, hogy a tanúk előtt kimondott eskü teljesül, akkor imádkoznék: Ó, Istenem, hadd legyünk kivételek, add meg, hogy köztem és barátom között mindig megmaradjon a kellő távolság, s hadd legyen örömünk az ilyen találkozásokban, add meg, hogy egymás támaszai lehessünk örömben és bánatban, hogy eggyé váljon a lelkünk és a »magas rendű, messzi és magasztos«, vagy, ahogy barátom mondja, a »gyönyörű és nemes« keresésében kezünk összeérjen, hogy tudjunk segíteni azoknak, akik gyengébbek nálunk”.*¹³

Burghölzliben Sabina Spielreinnel egy időben négy másik honfitársa, Fanya Salevszkaja, Max Eitingon, Eszfir Aptekman és Tatyjana Rosental is tanulmányozta a pszichoanalízist. Mindannyian zsidó származásúak voltak, Oroszország délnyugati részéből származtak, s a pszichoanalízis történetében különböző szerepet töltek be. A legjelentősebb, de ugyanakkor a legellentmondásosabb figurának közülük Max Jefimovics Eitingon bizonyul majd, aki nem sokkal Jung után ismerkedett meg Freuddal. Freud többórás sétáit Eitingonnal Bécs utcáin 1907 elején a történészek a későbbiekben úgy értelmezik majd, mint a kiképző pszichoanalízis első kísérletét. Ugyanezen év szeptemberében Freud ezt közli Rómából Junggal: „Eitingon most itt van, és nemsokára meglátogat, hogy részletesen mesél-

¹² E. Jones: *The Life and Work of Sigmund Freud*, vol. 2. 112.

¹³ Carotenuto, 6.

jen Amszterdamból. Úgy látszik, hogy ismét van valami nőügye. Az ilyen praxis elvon az elmélettől. Ha teljesen kimeríttem a libidómat (a szó köznapi értelmében), megírom »Az emberiség szerelmi életét.«¹⁴

Jung felindultságában, melynek forrása fokozatosan számunkra majd kiderül, így válaszol: „Eitingont egy impotens, üres fecsegőnek tartom. Amint kiejtettem ezeket a rosszindulatú szavakat, rájöttem, hogy irigylem őt a poligám ösztön gátlástalan levezetéséért. Tehát visszavonom az »impotens« szót, mint túlságosan finom kifejezést. Sohasem viszi semmire; egyszer majd, meglehet, a Duma képviselője lesz belőle»¹⁵

Jung Eitingonhoz való viszonyában a bizalmatlanság és ironia a rejtett irigységgel váltakozott: Eitingon gazdag volt, mikor Jung kénytelen volt bevallani Freudnak, hogy az ő viszonylagos jóléte felesége vagyonától függ. Ráadásul, Jung Eitingonban a poligámia szabadságának megtestesülését látta – egy olyan viselkedést, melyet ő, aki egy protestáns pap fia volt, akkoriban másoknál elítélt, és amelyhez való vonzódását ugyanakkor önmagában egyre inkább felfedezte.

James Rice, Freud és Jung levelezésének ezt a részét elemző amerikai kutató úgy véli, hogy Jungnál itt az „orosz sztereotípa” nyilvánult meg, vagyis az az oroszokról való intuitív elképzelés, amely a századelő európai kultúrájában uralkodó volt, s melyet egyaránt osztott mind Jung, mind Freud. E sztereotípa legfontosabb összetevőjének Rice a szexuális szabadságot nevezi, melyet jellemzőnek tartottak az oroszokra és természetes ambivalenciával fogadtak.¹⁶ Holott másfelől, a poligámiának az impotenciával való összekapcsolásában éppúgy, mint abban a feltételezésben, hogy az „üres fecsegő” Eitingon valamikor a politikailag impotens orosz parlament – a Duma – képviselője lesz, nem lehet nem felismerni a vetélytárs megalkalmazásának motívumát, melyhez csupán kényelmes formául szolgált az orosz egzotikum.

Természetesen ez az ügy a sztereotípiánál tovább gyűrűzött. Ugyanebben a levélben Jung a következőket írja Freudnak, miután teljesen magukkal ragadták szabad asszociációi, és áttér az orosz Eitingonról a korai pszichoanalitikusok egyikére, a kábítószerfüggésben szenvedő osztrák O. Grossra: „Doktor Gross azt mesélte, hogy véget vet az áttételnek, s közben a beteg

¹⁴ Freud–Jung Letters, 89.

¹⁵ Ibid., 90.

¹⁶ J. L. Rice: Russian Stereotypes in the Freud–Jung Correspondence. *Slavic Review*, v. 41. 1. Spring 1982, 13–35.

szexuálisan amorális emberré változtatja át. Az ő szavai szerint az analitikusra való áttétel és annak kemény fixációja nem más, mint a monogámia megjelenési formái, és mint ilyeneket regresszív tüneteknek kell tartanunk. A neurotikus számára a valóban egészséges állapot – a szexuális szabadság. Végeredményben Önt Nietzschével kapcsolja össze.”¹⁷

Nem kell okvetlenül pszichoanalitikusnak lenni ahhoz, hogy felfigyeljünk arra, miként ismétli Jung ugyanazon motívumokat más és más alkalmából. Jungot azok az emberek érdeklik, akik „poligám ösztöneiket gátlátalanul vezetik le”, sőt nem restellik mindezt betegeikkel is megtenni. Jung úgy tesz, mintha csak azért írna róluk, mert le akar számolni velük; Eitingont elintézi, hála az „orosz sztereotípiának”, melyben a szexuális szabadság az üres fecsegéssel kapcsolódik össze, Grosst pedig – a Freud számára nem kevésbé jelentéssel bíró „nietzscheánus sztereotípiának” köszönhetően, melyben az amoralitás a hatalom akarásával lép szimbiózisra. Mellesleg Jung nem csak vetélytársaival harcol, hanem főként – önmagával. Elméleti nézetei még meglehetősen ortodoxak, és ezek segítségével győzködi önmagát: „Mi más lenne a civilizáció, mint a veszéllyel folytatott harc eredménye? Azt gondolom, hogy Gross túl messzire megy a szexuális rövidzárakat hirdető divatjával. Ezekhez nem kell sem intellektus, sem jó ízlés és még kevésbé képviselnek magukban civilizációs tényezőt.”¹⁸

Időnként Jung próbálja kianalizálni saját érzéseit, de ezzel leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Számára, aki nem vetette alá magát analízisnek még olyan primitív formában sem, mint Freud első tanítványai, a mesterrel való levelezés helyettesíti az analízist, és megtapasztalja önmagán ennek minden hatását. Mindenekelőtt, természetesen az ellenállást és az áttételt. Megesett, hogy Jung több héten át nem válaszolt Freud leveleire, és gyakran nyíltan kitért „saját intim ügyei” megvitatása elől. Freud először finoman, majd egyre határozottabban megemlítette ezt. Jung egyik levelében (1907. október 28-án) pontosan úgy interpretálja a válasz késlekedését, mintha egy beteg értelmezte volna az analitikus óráról való hiányzását, késését, vagy azt, hogy nem volt őszinte. Az első ok „a rendkívül sok munka” volt. A második az „affektus szférájában rejlik, vagyis abban, amit Ön az én »önvédelmi komplexusomnak« nevezett”. Néhány sorral később azonban már másképpen néz ki ez az egész.

¹⁷ Freud–Jung Letters, 90.

¹⁸ Ibid.

„Szó sincs az önvédelmi komplexusról. Az Önhöz való viszonyomnak inkább a »vallási« hódolathoz hasonlító jellege van. Noha ez valójában nem annyira izgat engem, érzéseim ugyanakkor kellemetlenek és önmagamnak is nevetségesek, és nem tagadhatom erotikus tartalmukat. Ez a kellemetlen érzés visszavezethető arra az esetre, mikor kisfiú koromban szexuális inzultus ért egy férfi részéről, akit istenítettem... Ezért félek Önnel bizalmas viszonyba kerülni. S óvakodok az Ön reakcióitól, mikor intim problémáimról beszélék.”¹⁹

Ám ez a magyarázkodás nem változtatta meg a helyzetet, mert nem merült ki ezzel. Mind gyakoribbak voltak a szünetek a levelezésben. A soron következő mentetegetőzési kísérletében (1909. március 7-én) Jung újból elfoglaltságára és túlterheltségére panaszkodott...

„Az utolsó és egyben a legsúlyosabb csepp a pohárban, melytől az kicsordult, egyszerűen ördögi tréfát űzött velem: nőbetegem, akit sok évvel ezelőtt, nem sajnálva az erőfeszítéseket, kigyógyítottam rendkívül súlyos neurózisából a legsértőbb módon visszaélt bizalmammal és elárulta barátságomat. Undorító botrányt rendezett csupán amiatt, mert nem voltam hajlandó neki gyereket csinálni. Mindig úgy viselkedtem vele, mint egy gentleman, ám túlságosan érzékeny lelkiismeretem bírósága előtt nem érzem magam teljesen tisztának; s ez fáj a legjobban, s éppen amiatt, mert az iránta való szándékaim a legnemesebbek voltak. Ön persze tudja, hogyan szokott ez lenni – az ördög bűnné tudja változtatni a jó cselekedetet is. Ebben az egész történetben elképzelhetetlen mennyiségű házastársi bölcsességre tettem szert, hiszen mind ez idáig, az önanalízis ellenére, poligám hajlamaimról nem voltak teljesen adekvát elképzeléseim. Most már tudom, mikor és hogyan rúg belém az ördög patája. Ezek a beteges, de ugyanakkor gyógyító felfedezések belülről iszonyúan felkavartak, ám nekik köszönhetően remélem, hogy megőriztem egyfajta erkölcsi minőséget, amely további életemben számos dologban hasznomra lesz majd. A feleségemmel való viszonyom szilárdsága és mélysége rendkívüli mértékben megnőtt.”²⁰

¹⁹ *Ibid.*, 95.

²⁰ *Ibid.*, 207.

Alku az ördöggel

(Sabina Spielrein naplójából, 1909. augusztus 28.)

*Szomorúság fog el, mikor elképzelem, hogy egy magányos házban egy zöld liget közepén fogok lakni. Sohase tudok majd családi körben békés életet élni. A teljes csend nyugtalanra tesz. Magam körül szenvedélyes embereket akarok látni, több életet akarok élni egyszerre, erős, mély érzéseket akarok, zenét akarok... Vagyis semmi sem fog kielégíteni majd. Mi lesz korábbi eszményemmel, mely szerint a görög filozófusok mintájára szemlélném a világot? Tanítványaim között élnék, akik egy faszorban hallgatnának engem, a természettel harmóniában...*²¹

A pszichiáter és betege közti szerelemről már többször írtak. Szörnyű egy olyan embert szeretni, akit nem értesz. Ha ezt az embert „betegnek” nevezed, azt jelenti, hogy arra is jogot formálsz, hogy reménytelennek nyilváníthatod, ami azt is jelenti egyben, hogy valamilyen mértékben kigyógyulsz szorongásodból. „Szkizofrénia” – ezzel a szóval azokat az embereket illetik, akiknek érzéseit lehetetlen megérteni; legalábbis lehetetlen annak, aki ezt a szót használja. Regényt írni arról, hogyan ment tönkre vagy vált alkoholistává az az orvos, aki egy szkizofrén nőt szeretett, azt jelenti, hogy egyben az olvasónak felmutatod önnön szorongását és ezáltal meggyógyítod őt. A regénybe belefeledkező olvasó tudni fogja, hogy az emberi viszonyok sötét bugyrában mitől kell félnie. Az e témáról szóló regényekben (az amerikai Fitzgeraldtól kezdve M. Csulakiig, a 80-as évek orosz írójáig) az orvost a beteg nőből áradó végzetes erő vonzza magához; nem tud ellenállni az érzéseinek, vagyis a nő betegségének, amelynek következtében elveszti ő is lelki egészségét vagy legalábbis önbecsülését.

A pszichoanalitikus mást vesz számításba: a szerelemtől nem az orvos betegedik meg, hanem a beteg gyógyul meg. A beteg ember érzései lefojtottak, s csak az erős érzelmeken keresztül lesz képes arra, hogy az egészséges emberek világával új kontaktust alakítson ki. A pszichoanalitikus feladata éppen ezért az, hogy elfogadja, eltűrje ezeket az érzéseket, s a beteggel éveken át elemezze és megvitassa őket. Ám ugyanakkor a pszichoanalitikus módszer szelleméből és előírásaiból az is következik, hogy a pszichoanalitikus és betege között szexuális kapcsolat nem lehetsé-

²¹ Carotenuto, 5.

ges. Szakmailag tilos. A pszichoanalízis nem használható fel sem a beteg, sem az orvos részéről a szexuális örömszerzés eszközeként. Ezt a Freud által megfogalmazott követelményt noha a gyakorlatban megszeghették, ám mint a pszichoanalitikus módszer egyik fő elvét, alig akadtak olyanok, akik kritizálták vagy kétségbe vonták volna.

1909. március 9-én Freud azt közölte Junggal, hogy neki „szintén vannak új hírei arról a betegről, akinek köszönhetően Ön megismerkedett a visszaautasított nő neurotikus hálátlanságával”. Muthmann, az egyik bécsi pszichiáter azért kereste fel Freudot, hogy elmesélje neki találkozását azzal a nővel, aki úgy mutatkozott be, mint Jung szeretője. „Mindketten arra a következtetésre jutottunk, hogy egészen más a helyzet, melynek egyedüli magyarázata a nő neurózisa.”²²

Freud nem fukarkodik a szavakban, hogy kedves tanítványát megvigasztalja, aki nehéz, ám a „mi szakmánkban” szokásos helyzetbe került. „Hogy épp a szerelmen keresztül, amivel dolgozunk, rágalmaznak meg és sebeznek meg bennünket – ez a mi szakmánk negatív hozadéka, s természetesen e negatív hozadék miatt nem hagyjuk azt abba.” Lehetséges-e egyszerre alku kötni az ördöggel és félni a tűztől? – Freud Goethét idézi, akit Jung „nagyapjának” nevez: létezett egy legenda, mely szerint Jung – Goethe leszármazottja. Freud még azzal vigasztalja tanítványát, hogy ebédre hívja őt „kedves feleségével” együtt.

Ez alkalommal Jung azonnal válaszol. „Kedves Freud professzor, rögtön válaszolnom kell Önnek. Kedves szavai megnyugtattak és felbátorítottak engem. Biztos lehet benne, nem csak most, de a jövőben is, hogy semmi ahhoz hasonló, ami Ön és Fliess között történt, velem nem történik meg... én nem fogom elárulni a pszichoanalízist” – bizonygatja Jung, holott Freud akkor még ebben egyáltalán nem kételkedik. „Az utóbbi fél hónapban az ördög neurotikus hálátlansággal gyötört”²³ – teszi hozzá, ki tudja miért, a Freud által a megelőző levélben használt fordulatot.

A mester „a visszaautasított nő neurotikus hálátlanságáról” írt, a tanítvány pedig – maga az ördög övele kapcsolatos hasonló érzéseiről. Ez a kifejezés eléggé szerencsétlen: az ördögnek miért kellene hálásnak lennie Jungnak, és az ördög voltaképpen lehet-e neurotikus? A kérdésfeltevés persze Jungnak ahhoz a nőhöz fűződő valódi érzéseit tükrözi, aki őt most az

²² *Freud–Jung Letters*, 210.

²³ *Ibid.*, 212.

ördögre emlékezteti. Egyébként, nincs is semmiféle nő. „A Muthmann által terjesztett történet kínaiul hangzik nekem. Soha nem volt szeretóm, én a legfeddhetetlenebb magatartású férjek egyike vagyok. El tudja képzelni, erkölcsileg mennyire felháborított! Fogalmam sincs róla, hogyan lehetséges mindez. Nem gondolom, hogy ez a nő ugyanaz a hölgy lenne. Az ilyen történetek rémületbe kergetnek.”

Jung, úgy tűnik, képmutatóan viselkedik. Bizonyára tudja, hogy a pletykák azzal a nővel kapcsolatosak, akiről neki oly sietős volt éppen most mesterének írni. És jól tette, hogy ennyire sietett: ha nem érezte volna a veszélyt, természetesen nem közölte volna Freuddal a történeteket. Jungnak van mitől félnie, és éppen ezért, csak úgy mellékesen, megemlíti a Freud számára oly fájdalmas szakítást ifjúkori barátjával, Wilhelm Fliess-szel, és naivan megígéri, hogy vele, Junggal, semmi ehhez hasonló nem történhet meg. Freud biztos felfigyelt „trónörököse” stílusának hibáira és érzései kuszaságára.

Alig telt el két hónap azóta, hogy Freudhoz eljutottak az első hírek Jung és betege botrányos viszonyáról, mikor 1909. május 30-án a következő levelet kapja:

„Kedves Freud Professzor!

Végtelenül hálás lennék Önnek, ha rövid audienciára fogadni tudna. Egy számomra rendkívül fontos dologról van szó, amely bizonyára Önnek is érdekes.

Ha lehetséges, kérem közölje velem előre az Önnek megfelelő időpontot, mert bennlakó orvosként dolgozom egy kórházban, és meg kell beszélnem a helyettesítésemet.

Valószínű, azt gondolja rólam, hogy én is a hírességek tolakodó rajongójának egyike vagyok, és meg akarom lepni Önt valamiféle szánalmas, iskolás tervvel, amiről azt remélem, hogy »felforgatja a világot«, vagy valami ehhez hasonlóval.

Higgye el, nem ez a szándékom. Az én helyzetem felettébb kényes.

Mély tisztelettel várja válaszát S. Spielrein.”²⁴

Láthatólag Spielrein szembetalálta magát az egyik „orosz sztereotípiával”, mint nemegyszer élete folyamán – a nyugati emberek azon előítéletével, mely szerint minden orosz fel akarja forгатni a világot, ezért tartotta szükségesnek rögtön kijelenteni Freudnak, hogy őt más érdekli. De ez nem segített rajta.

²⁴ Carotenuto, 91.

Éppen ez időben látogatja meg Jungot egy fiatal moszkvai pszichiáter, M. Aszatiáni, aki lelkesedik a pszichoanalízisért, ám arra panaszkodik, hogy hiányoznak a terápiás eredmények. Jung azt írja Freudnak, hogy Aszatiáni munkájának rossz hatásfoka, a szakmai tökéletlenségén kívül „az orosz anyag sajátosságaival” magyarázható, „ahol éppoly kevésbé differenciált az individuum, mint juh a nyájban. Ott elsősorban a tömegekkel kapcsolatos problémákat kellene megoldani.”²⁵ Mellesleg, Aszatiáni nem tudott németül, és a beszélgetés tolmács közvetítésével folyt, ami Jungot, bevallása szerint, különösen fárasztotta.

Netán Sabina volt a tolmács? Nem tudhatjuk biztosan, mivel Burghölzli-ben voltak rajta kívül más oroszok is. De Jung állapotát – hogy fárasztotta a fordítás és, hogy általában idegesítették az oroszok – természetesen az egyre inkább kiéleződő helyzet váltotta ki. Érdekes, mennyire egybeestek Jungnak Oroszországról vallott nézetei azoknak az eszméivel, akik a bolsevikokhoz hasonlóan úgy gondolták, hogy Oroszországban elsőként a tömegekkel kapcsolatos problémákat kell megoldani.

Egyébként, éppen ezekben a napokban Jung feleségével új házba költözik, egy csendes svájci tó partján, ahol életük végéig fognak élni. Freud gratulációja bizonyára nem örvendeztette meg túlságosan:

„Kedves barátom! Hurrá, örülök az új háznak. Még tovább és hangosabban is kiabálhatnék, ha nem tudnám, hogy Önök, svájciak nem szeretik az érzelmi kitöréseket.

Magától értetődő, hogy megértem hallgatását, és még több időt is hagytam volna Önnek, ha ezt a levelet – melyet mellékelek – nem az Önével egy időben kaptam volna meg. Egy boszorkány! Kicsoda ez a nő? Fecsegő, pletykás, paranoiás? Ha valamit tud a szerzőről vagy van erről a dolgról véleménye – küldjön nekem egy rövid táviratot. Máskülönben ne fárassza magát. Ha nem kapok Öntől semmiféle hírt, azt fogom gondolni, hogy Önnek erről semmi sem ismeretes. Az Ön oroszja (újból csak csodálni tudom a türelmét, vagy inkább az alázatát) valószínűleg a terápiát valamiféle utópisztikus eszmével köti össze, amely megmenti a világot, és érzi, hogy munkája eredménye nem érik be elég gyorsan. Úgy tűnik nekem, hogy az oroszokból különösen hiányzik a szorgos munkára való képesség.

A legjobbakat kívánja Önnek, feleségének és gyermekeinek az új házban: az Ön Freudja.”²⁶

²⁵ *Freud–Jung Letters*, 225.

²⁶ *Ibid.*, 226.

Freudnak ez a levele több szempontból érdekes. Először is, a Sabina Spielreintől éppen akkor kapott levélben nem található semmiféle utalást Jungra, ha csak nem a lány zürichi címét. Mégis elküldi a levelet Jungnak, méghozzá olyan célirányos kommentárral, amely nem hagy kétséget afelől, hogy számára sok minden ismeretes. Sőt mi több, Freud azonnal áttér az oroszokra, csodálja Jung alázatát a velük való érintkezésben, és utópisztikus eszméket tulajdonít nekik, majd hiányolja bennük a szorgos munkára való képességet. Közben minden valószínűség szerint Spielrein levelére gondol, aki azt jelentette ki neki, hogy nem akarja felforgatni a világot, és különben is Spielrein nem dolgozik, csak zavarja a munkában Jungot. Ebben az időszakban Freud szakmai terveivel már Amerikát célozza meg, és ezért megengedheti magának, hogy lenézően nyilatkozzon az oroszokról. Fräulein Spielreinek hideg hangú levelet küld, melyben megírja, hogy nem tudja fogadni, és azt javasolja neki, hogy írásban foglalja össze kérésének indokait.

A viszontlátétel felfedezése

(Sabina Spielrein naplójából)

„Az élet telis-tele van formalitásokkal, melyeket tisztelni kell, ha nem akarod, hogy agyonnyomjanak téged. Túlságosan ismert mindez. Mára már elég lesz. Nem voltam képes leírni a legfontosabbat – hogy a barátom szeret engem. Erről majd később.”²⁷

1909. június 4-én Jung táviratot küldött Freudnak, Freud kérésének megfelelően, és még aznap írt neki egy hosszú levelet is. Elkéseredett próbálkozásában, hogy egyfelől ne veszítse el Freud bizalmát, másfelől pedig, hogy megállítsa Spielreint, s megakadályozza az események további nyilvánosságra hozatalát, Jung sok dolgot elmond Freudnak, ám ahogy meglátjuk nemsokára, korántsem mindent. Spielreint azzal vádolja, hogy el akarta csábítani terapeutáját, tetteit úgy interpretálja, mint bosszút azért, mert nem lettek kielégítve közönséges, hisztérikus ambíciói, és Grosshoz hasonlítja, akit Freud árulónak tart. Már csak ezért is nevezi Spielreint „pszichoanalitikus próbaesetének”, és bevallja, hogy éveken keresztül baráti viszonyban volt vele, „mindaddig, amíg nem csavarodott össze a kör-

²⁷ Carotenuto. 5.

hinta, amire nem számítottam”. Betegei közül – írja – csak Spielreinnel és Gross-szal volt igazán baráti viszonyban, és egyikőjüktől sem várt volna ennyi keserűséget. Freud azt válaszolta, hogy Jung magyarázkodása igazolta feltételezéseit.

„Az ilyen élményeket, bármennyire fájdalmasak is, lehetetlen elkerülni. Nélkülük nem ismerhetjük meg a reális életet, és azt sem, amivel nap mint nap szembekerülünk. Én magam sohasem kerültem ilyen helyzetbe, noha többször közel voltam hozzá, s nehezen kászálódtam ki belőle. Azt gondolom, engem az a könyörtelen szükségszerűség mentett meg ettől, ami a munkámat előre vitte, s ezen kívül én tíz évvel voltam idősebb Önnél, mikor elkezdtem a pszichoanalízist. Ám ugyanakkor semmiféle komoly baj nem történt. Ezek az élmények segítenek abban, hogy kidolgozzuk magunknak azt a páncélt, melyre okvetlenül szükségünk van ahhoz, hogy irányíthassuk a »vizontáttételt«, ami végeredményben állandó problémája mindannyiunknak. Ezek az élmények tanítanak meg arra bennünket, hogy indulatainkat a legjobb cél felé irányítsuk.”²⁸

Freud ebben a helyzetben is olyan, mint mindig – józan, ironikus, megrogzított moralista. „Ezek a nők arra törekzenek, hogy módszereikben nem változtatva, elbűvöljenek minket, és ezeket a módszereiket a lélektani tökéletességig fejlesztik mindaddig, amíg nem érik el céljukat. Ebben rejlik a természet egyik legzseniálisabb színjátéka. Természetesen, annak függvényében, hogy sikerrel jártak-e vagy sem, szembeszökően változik a kép.” Azt tanácsolja tanítványának, hogy tanuljon mindebből, vigasztalja és baráti kézfogással bizalmáról biztosítja... És mégis Freud számára a kép szembeszökően megváltozik attól, hogy a csábító nő elérte-e célját vagy sem. Ő maga sohasem került „ilyen helyzetbe”.

Ám az a fontos, hogy ő tud más hibáiból tanulni. Ebben a levélben szerepel egy új, még idézőjelbe tett fogalom – a vizontáttétel, amely az analitikusnak a beteghez fűződő érzelmeit jelöli, s melyben természetesen kifejeződnek az analitikus saját problémái is. Az analitikus professzionalitása és bármely analízis menete e problémák tudatosításától függ. Feltételezhető (miként A. de Mijolla,²⁹ a pszichoanalízis francia történetírója teszi), hogy Freud a vizontáttétel jelentését éppen akkor értette meg, mikor

²⁸ Freud–Jung Letters, 230.

²⁹ A. de Mijolla: Quelques figures de la situation de „supervision” en psychoanalyse. *Etudes Freudiennes*, 1989. május 31. 117–130.

a fiatal Jung problémáiban próbált eligazodni, melyek orosz nőbetegének gyógyítása közben keletkeztek. Freud a viszontátételről először nyilvánosan, az első kedvező alkalmat kihasználva, a nürnbergi kongresszuson, 1910 áprilisában beszélt.

Freud ír Sabinának egy másik levelet, melyben, bár Jungot nem ítéli el, azt javasolja neki, hogy „szakítsa ki lelkéből és fojtsa el azokat az érzéseket, melyek tovább élnek, mint az intim kapcsolatok”. Nem akar sem részt venni, sem beleavatkozni a továbbiakba, noha a levél hangvétele Sabinában reményt kelt arra nézve, hogy folytatódhat tovább a történet, melyet ő nem mulasztott el kihasználni.

Jung folytatja beismerő vallomásait a maga „teológusi” stílusában, ahogy Freud ironizált rajta: „Végtelenül ostoba dolog nekem, mint az Ön »fiának és örökösének«, ilyen ostobán eltékozolni az Ön örökségét.” Freud válaszában arra kéri, hogy „ne menjen túlságosan messzire sem a történet értékelésében, sem a bűnbánatban” és tanulságként a következő metaforát hozza fel: „Emlékszik ugye Lassalle kitűnő példázatára arról, mikor a vegyésznek megrepedt a kémcsöve, erre ő csak összehúzta a szemöldökét az anyag ellenállása láttán, és folytatta tovább a kísérletet.” Azzal az anyaggal, amellyel mi dolgozunk, a kisebb laboratóriumi robbanásokat semmiképp sem tudjuk elkerülni. Lehet, hogy nem edzettük meg eléggé a kémcsövet vagy túlságosan gyorsan hevítettük fel. Így értjük meg azt, mekkora veszély rejlik a tárgyak természetében – és mekkora abban a módszerben, mellyel bánunk velük.³⁰ Ebben a korszakban Freudnak szokásává válik, hogy leveleiben arra kéri Jungot, adja át üdvözlétet feleségének is.

Egyébként eléggé méltatlan helyzet alakul ki, melybe belekeverednek mind Sabina szülei, mind Jung felesége és természetesen maga Freud is. Sabina újabb és újabb részletekkel szolgál neki, úgymond, azért, hogy Freud megerősítse abban, hogy Jung méltó a szerelemre, és nem egy aljas ember. Nem azért nem fogadja meg Freud tanácsát, hogy nyomja el érzéseit, mintha ez lehetetlen volna, hanem azért, mert nem tartja ezt szükségesnek: ha kiveti szívéből Jungot, nem tud többé szeretni mást se; ha azonban nyitva hagyja az ajtót, más ember is betévedhet rajta valamikor.³¹ Sabina édesanyja névtelen levelet kap, melynek szerzőségével Sabina Jung feleségét, Emmát gyanúsítja. Végül az anyának maga Jung ír levelet.

³⁰ *Freud–Jung Letters*, 235.

³¹ Carotenuto, 92.

Hideg hangvétellű levelében Jung a következő módon határolja el egymástól az orvos és a szerető szerepét: az orvosnak megfizetik a munkáját, és éppen ezért ő jól tudja annak határait. Viszont férfi és nő között a végtelenségig nem tartható fenn tisztán baráti kapcsolat. Jung teljesen komolyan azt ajánlotta Spielrein asszonynak, hogy mostantól kezdve fizessen neki „megfelelő kompenzációt” azért, hogy szigorúan betarthassa az orvos szerepét, sőt megnevezte az összeget is. Ha ő Sabina barátja marad, az édesanya csak a sorsban reménykedhet. „Két barátot senki sem akadályozhat meg abban, hogy ne azt tegyék, amit akarnak.”

Mindez normális lett volna, ha a kapcsolat más stádiumában következik be. Most ez a javaslat jócskán megkésettnek bizonyult. Már minden megtörtént, ezt maga Jung is beismeri: „Orvosából a barátjává akkor változtam át, amikor nem törekedtem arra, hogy elnyomjam az érzéseimet. Könnyen fel tudtam adni az orvos szerepét, mivel a gyógyításért nem kaptam fizetséget, s ez az adott esetben mentesített a szakmai kötelezettségek alól. Éppen ez utóbbi jelöli ki az orvos szerepének határait.”³² E körülmények közepette persze lehetetlen újból visszatérni az orvos szerepéhez, és Jung javaslata, hogy fizessenek neki 10 frankot egy analitikus óráért, naiv bosszúnak néz ki.

Sabina szülei ritka józan emberek voltak. 1909. június 13-án Sabina ezt írta Freudnak: „Szerencsém van, hogy a szüleim ennyire józanul reagálnak az eseményekre. Szakításunk részleteit elmeséltem édesanyámnak, s ő elmondta édesapámnak, aki csak annyit mondott: »Az emberek Istent csinálnak belőle, pedig csak egy közönséges ember. Örülök, hogy a lányom módszerre tanította. Nekem kellett volna ezt megtenni. Sabina tegye azt, amit jónak lát. Ő tud gondoskodni magáról.«”³³ Később Freud megismerkedik Naftul Spielreinnel, Sabina apjával, és tisztelettel fog rá emlékezni még hosszú évek múltán is.

Freud 1915-ben, a *Megjegyzések a szerelemről az áttétel folyamatában* című cikkében³⁴ a következőket írja: ahogy az analízis során az analitikus és a beteg között megjelenik a szerelem, „gyökeresen megváltozik az egész jelenet, mintha a játékot felváltotta volna a hirtelen bezúduló valóság, hasonlóan ahhoz, mintha a színházi előadás kellős közepén tűzvész tört volna

³² *Ibid.*, 94.

³³ *Ibid.*, 99.

³⁴ S. Freud. Bemerkungen über die Übertragungsliebe. (G. W. X., 306–321).

ki”. Az áttétel, ami nélkül az analízis egyszerűen lehetetlen, nem egyenlő a szerelemmel; noha a szerelem – az áttétel egyik legrafináltabb és legintenzívebb formája, amely a terapeuta magas szakmai tudása mellett végtelenül hatékony a gyógyításban. Érthető, hogy a betegek, illetve azok hozzátartozói közül nem mindenki egyezik ebbe bele. „Azok a hozzátartozók, akik elfogadják Tolsztoj viszonyát ehhez a problémához, ugyan teljességgel birtokolhatják továbbra is feleségüket vagy lányukat, ám meg kell békülniük azzal, hogy ott marad nekik a neurózis, s a vele kapcsolatos képtelenség a szeretetre.” Ugyanakkor az analízis során létrejött szerelemről Freud azt gondolja, hogy szexuális kapcsolatban nem nyerhet kielégülést. „A gyógyításnak a teljes önmegtartóztatás mellett kell lefolynia”, és ez nem is annyira etikai, mint inkább terápiás elv, szükségszerűség: „Azt az alapelvet szeretném hangsúlyozni, hogy a betegnek okvetlenül meg kell őriznie természetes szükségletét és vágyakozását, mint a munkára és változásra ösztönző erőket.” A szerelmi élmény elfojtása a beteg által nem kevésbé veszélyes, mint annak kielégítése, és éppen ezért az orvos feladata – e két nagyon is egyszerű lehetőség közötti bonyolult egyensúly megtalálása. „Az egyedüli helyes út – úgy viszonyulni a szerelmi vágyhoz, mint valami szimbolikus értékhez, hangsúlyozva az ellenállás szerepét ebben a szerelemben, ám nem vitatva a szerelem valódi voltát.”

Mi történik akkor, kérdezi Freud önmagától és követői nemzedékétől, ha az orvos kielégítené nő- vagy férfibetege vágyát, szabadjára engedve a viszontáttétel során keletkező érzéseit? „A nőbeteg elérte volna a célját, az orvos pedig – sohasem.” Freud ezt egy zsidó viccen keresztül magyarázza, melyben a haldokló biztosítási ügynökhöz eljön a pap. Olyan sokáig beszélgettek, hogy a rokonok már abban reménykedtek, hogy a beteg halála előtt áttér az igaz hitre. Végre kinyílt az ajtó: a pap úgy jött ki a szobából, hogy be volt biztosítva. Ligyija Ginzburg a szovjet életből mesélt egy hasonló történetet: „Malevics rákbeteg volt, haldoklott, s hosszú ideig járt hozzá egy orvos, aki, igaz, nem gyógyította meg és nem is alkalmazott semmiféle terápiát (a beteg reménytelen eset volt), de Malevics megtanította arra, hogyan kell érteni a baloldali művészetet”.³⁵

³⁵ L. Ginzburg. *Literatura v poizskah realnosztyi*. Moszkva. Szovjetszkij pizschatel, 1987. 242.

A gáncs nélküli lovag

(Sabina Spielrein naplójából, 1910. szeptember 11.)

„Volt két nehéz éjszakám. Óriult hévvel tölt el a barátom iránti szerelem. Vannak pillanatok, mikor dühösen ellenállok, máskor pedig – megengedem, hogy végigcsokolja minden egyes ujjam, és ajkához tapadok, s a szerelemtől majdnem elvesztem eszméletemet. Micsoda ostobaság erről írni! Én, aki általában visszafogott vagyok, mennyire átadom magam ezeknek a fantáziáknak! De hogyan is tudnék ellenállni ennek a vad erőnek? Most itt ülök, ezektől a viharoktól fáradtan, és azt mondogatom magamnak: csak ezt ne! Jobb az abszolút tiszta barátság és a distancia. Az, hogy ő szeret engem – ez biztos, de... »van még egy de«, ahogy a természetrajztanárunk mondta: a barátom nő.”³⁶

Jung ezt írta Freudnak 1909 június 21-én:

„Jó híreim vannak. A Spielreinnel kapcsolatos történetet tényleg nagyon sötéten láttam. Miután szakítottunk, szinte teljesen biztos voltam benne, hogy áruló, és csak az keserített el, hogy ez az árulás milyen banális formát öltött. Tegnapelőtt megjelent nálam otthon, és nyugodtan elbeszélgettünk, s kiderült, hogy a rólam szóló pletykákat egyáltalán nem ő terjesztette.”

Még elképzelni is nehéz, mibe kerülhetett Jungnak ennek a levélnek a megírása. Be kellett vallania klinikai látásmódjának abszolút helytelenségét. Még azt is beismeri, hogy Sabina szexuális ravaszkodásai csak az ő illúziója volt. „Azt képzeltem, hogy elméleti beszélgetést folytatok, de természetesen, a mélyben ott rejtőzött Erósz. Minden vágyat és reményt nőbetegemnek tulajdonítottam, és magamban nem fedeztem fel azokat.” Ráadásul most Jung azt állítja, hogy a nőbeteg önmaga szabadította meg meg magát az áttételtől, és ezt „a legcsodálatosabb és legmesteribb módon tette, és nem esett vissza a betegségbe (hacsak nem számítjuk a szakítás utáni zokogórohamot).” Nem vádolja többet sem hisztériával, sem zsarolással, s teljességgel elfogadja, s szinte megismétli Sabina indokait: „Nem azért akart Önhöz menni, hogy intrikáljon, csak a velem való beszélgetéshez szerette volna egyengetni az utat.” Most, bár nem teljes egyértelműséggel, azt is beismeri, hogy bűnös, s megbánja mindazt, ami utána történt: „Noha nem akarom hasztalanul lelkiismeret-furdalással gyötörni magam, ám annál in-

³⁶ Carotenuto, 11.

kább sajnálatos a bűn, amit elkövettem, és nem vádolólok többé a történetekben volt nőbetegem hiú reményeit.”

Miközben bevallja, hogy a Sabina anyjának írt levélben nem mondott igazat, olyan magyarázatot fűz hozzá, amit nem csak Freud, de bármely felnőtt ember is eleve kételkedéssel fogadna:

„Mikor már annyira kiéleződött a helyzet, hogy a viszony folytatása szükségszerűen nemi aktushoz vezetett volna, olyan módszerrel védekeztem, melyet erkölcsileg nem lehet elfogadni... Írtam egy levelet az anyjának, hogy nem vagyok lánya szexuális vágyai kielégítésének az eszköze, egyszerűen csak az orvosom vagyok, és hogy az anyja szabadítson meg tőle. Figyelembe véve azt a tényt, hogy nem sokkal ezelőtt a nőbeteg barátomnak tekintettem és teljesen megbíztam benne, ez a levél hazugság volt, amit nehezen vallok be Önnek mint szellemi atyámnak.”

És végül arra kéri mesterét, szimbolikus atyját, hogy a reális segítségnél többet nyújtson neki, vagyis legyen aktív részese a történetnek: adja írásba Sabinának, hogy ő, a tanítvány „gáncs nélküli lovag”, és ezzel teljesítse a kapituláció egyik feltételét.

„Most a következőkben kérem az Ön segítségét: írja meg, kérem Spielrein kisasszonynak, hogy az összes információt erről az ügyről közöltem Önnek, beleértve a szüleinek írt levelet is, melyet különösen sajnálok. Szeretném nőbetegemet amennyire lehet, legalább megnyugtatón azzal, hogy Ön tudja, én »abszolút tisztességesen« jártam el. Ezerszer kérem, bocsásson meg, hogy az én ostobaságom miatt ilyen zavaros történetbe keveredtem.”

A hosszú levél azzal a sikertelen próbálkozással fejeződik be, hogy Freud tanácsának megfelelően, Jung a szituációból valamiféle hasznot próbál magának kicsiholni:

„Mégis most rendkívül örülök annak, hogy végül nőbetegem jellemét helyesen ítélt meg. Ellenkező esetben kínzott volna a kétely, hogy pontosak-e az értékeléseim, s ez munkámban komoly akadályt jelentett volna.”³⁷

Jung, a pszichiáter, a kiváló tudományos munkák szerzője, Freud legközelebbi tanítványa és örököse vesztett és rákényszerült arra, hogy vereségét megalázó formában ismerje be. És kivel szemben vesztett? – azzal nőbetegével szemben, akiről főnöke azt állította, hogy szkizofrén. És hol érte a veszteség? – szakmai területén, a „viszonyok művészetében”, az áttétel fel-

³⁷ Freud–Jung Letters, 236–237.

dolgozásában, az érzelmek és a realitás egymásra vonatkoztatásában. És vajon mi volt a vesztesége?

Három nappal később, gyakorlatilag teljesítve tanítványa teljesíthetetlen kérését, hogy tanúsítsa annak „abszolút tisztességességét”, Freud ír Sabina Spielreinnek:

„Kedves Kolléga, ma tudomást szereztem magától doktor Jungtól arról az ügyről, ami miatt meg akart látogatni, és most már biztos vagyok benne, hogy az ügy egyik aspektusát helyesen ítélt meg, míg a másikat sajnós, helytelenül, az Ön kárára. Ezért a hibámért az elnézését kell kérnem. Egyébként az a tény, miként fiatal barátom is beismeri, hogy a férfi, és nem a nő követett el hibát, megfelel azon vágyamnak, hogy a nő a legjobb színben tűnjön fel előttem. A legteljesebb rokonszenvemről biztosíthatom Önt, mivel méltó módon oldotta meg a konfliktust. Odaadó híve: Freud.”³⁸

Mikor Freud a soron következő alkalommal ismét megnyugtatta Jungot, csak úgy, mellékesen megjegyzi: „Elképzzelhető, hogy túlságosan elfogult vagyok Önnel szemben.” Most már azt szeretné tudni, ki is tulajdonképpen ez a Spielrein kisasszony. „Bámulatosan suta stílus – netán Sabina külföldi?” – érdeklődik Jungnál, aki most késik a válasszal. Végül ezt írja Freudnak: „Mindenekelőtt szeretném megköszönni a Spielrein-ügyben nyújtott segítségét, ő már teljesen megnyugodott. Én viszont újból túlságosan sötéten látom a dolgokat. Fr. Sp. orosz, ezért ilyen a stílusa...”³⁹

Vagyis Freud először szerez tudomást arról, hogy Spielrein orosz. Ez azt jelenti, csak most érthette meg, hogy a szerelmi történet hősnője azonos az az orosz beteggel, kinek „székletürítési problémáiról” Jung korábban írt neki. Freud, igaz nem könnyen, de megtalálta papírjai között ezt a levelet – Jung második levele volt a mostanra már több mint száz közül archívumában. Figyelemre méltó, ha most gondolkodunk el a levél tartalmán: Jung egy húszéves nőbetegéről kér véleményt, aki, ahogy írja, már hat éve beteg – és csak a három-négyéves korában folytatott analízis játékait írja le; konzultációt kér a súlyos esethez – és egy szót sem szól arról, hogy ez az eset tulajdonképpen miért súlyos; tanácsot vár –, de nem közli, mit csinál, és hogyan szándékozik tovább gyógyítani... Ez a levél önmagában is tünetértékű volt: Jungnak magának lett volna szüksége egy analitikus segítségére a számára ismeretlen érzéssel folytatott harcban, és azon próbálkozásai kö-

³⁸ Carotenuto, 114–115.

³⁹ Freud–Jung Letters, 241.

zepette, hogy megértse saját hullámzó tudattalanját. Ezért is kereste meg Freudot. Ám mint a betegek általában, nem tudta megfogalmazni a problémát, eltitkolta azt, ami valóban izgatta, és levelét úgymond, a szakmai érdeklődés megnyilvánulásának adta ki. Freud mindezt készpénznek vette, és az analízis jellegről kezdett elmélkedni. S ezek után Jung nemegyszer kért tanácsot a lány apropójából – és eltitkolta érzéseit, még a lány nevét se említette meg... A pszichoanalízisben a név ugyanakkor nem véletlen – így tanítja Freud, vagyis semmi sem véletlen, minden részletnek megvan a maga jelentése: a *Spielrein* név németül „tisztá játékot” jelent.

Később Jung úgy véli, hogy „a patogén konfliktus oka legtöbbször a jelenben keresendő”, ellenben a betegek „gyakran kifejezett tendenciát mutatnak, hogy betegségüket a távoli múlt élményeivel magyarázzák, s ezzel elvonják az analitikus figyelmét az aktuális jelentől, s a múlt hamis nyomai felé terelik”.⁴⁰ Pontosan ezt tette akkor Jung is, mikor megpróbálta Freuddal megosztani fontos, ám még magának sem teljesen világos élményeit, és nem adott Freudnak semmiféle kulcsot, hogy megértse reális jellegét annak, ami őt nyugtalanította, tehát elvonta figyelmét saját, jelen állapotáról és betege életének távoli eseményeire terelte. Jung viselkedése ekkor pontosan megegyezik egy neurotikus viselkedése klinikai sztereotípiájával a kezelés kezdetén – ambivalens, segítséget vár az analitikustól és közel szeretne kerülni hozzá, ám ezzel egyidejűleg attól retteg, hogy az analitikus megérti problémái valós gyökerét, és éppen ezért a problémákat hol ezzel, hol azzal a hamis változattal helyettesíti be.

Jung és Ivanov között?

(Sabina Spielrein naplójából, 1909 körül)

„Azt akarta nekem megmutatni, hogy mi olyanok vagyunk egymásnak, mint két idegen ember, és hogy megalázó lesz számomra, ha keresem a velem való találkozást. Én viszont elhatároztam, hogy újból elmegyek hozzá a következő pénteken, és be fogom tartani a szigorú szakmai érintkezés szabályait. Az ördög mást súgott nekem, de én többé nem hallgattam rá. Mély depresszióban vártam ott. Erre megjelent ő, ragyogott az arca a boldogságtól, és

⁴⁰ C. G. Jung. *Freud and Psychoanalysis*. Collected Works, v. 4; New York, Pantheon, 1961. 166.

rendkívül izgatottan Grossról kezdett beszélni nekem, az insightról, melyet nemrég tapasztalt (ti. a poligámiáról); többé nem akarja elfojtani a velem kapcsolatos érzéseit, bevallja, hogy én vagyok számára a legfontosabb és legdrágább nő, természetesen a feleségét nem számítva stb. stb., és hogy mindent el akar mondani magáról. Ismét ez az érdekes egybeesés, mikor az ördögnek ennyire váratlanul újból igaza lett. Imádkozni kell hozzá vagy megátkozni? S a róla szóló halhatatlan mondat: »Az erő része, mely / Örökké rosszra tör, s örökké jót művel« [Jékely Zoltán fordítása]. Démonikus erő, melynek lényege a rombolás (a gonosz) – ám ezzel egy időben alkotó erő is, mivel két individuum széteséséből új individuum jön létre. Ez voltaképpen a szexuális ösztön, amely természeténél fogva a rombolás iránti vonzalmat jeleníti, az individuum önmegsemmisítési ösztönét. Ez az oka annak, hogy ennek az ösztönnek minden emberben olyan nagy ellenállást kell leküzdenie; ám e feltevés bizonyítása túlságosan sok időbe kerülne.

*Már éppen ideje aludni menni!*⁴¹

Miután Spielrein megszabadult a Junghez fűződő érzelmeitől, tesz egy felfedezést, mely szerint – eltérően attól, ahogy Freud akkoriban gondolta – nem a szexuális ösztön az egyedüli erő az emberben. Ezzel együtt és ennek ellenében létezik egy másik ösztön is – a rombolás ösztöne, az élet megsemmisítésének vágya. Freud először nem fogadta el ezt az ő libidóelméletét megreformáló és a pszichoanalitikus módszer több elvének revízióját követelő gondolatot. Jóval később, hosszú élete végén, Freud éppen ezt az eszmét – Erősről és Thanatosról, mint az emberi természet két egyenértékű, alapvető ösztönéről – tette meg tanítása utolsó verziója alappilléreinek. Még harminc évnek kell eltelnie ahhoz, hogy éppen azt a Faust-idézetet, amivel kezdetét vette Sabina akkoriban senki által nem olvasott elemelkedése, válasszák könyveik kiinduló pontjául mind maga Freud (William Bullittnak Woodrow Wilson elnök pszichológiai életrajzáról szóló művéhez írott előszavában), mind Mihail Bulgakov (*A Mester és Margarita* mottójában).

Ezekben az években Sabina Spielreinnek sikerül megszereznie a szakmai elismerést. Láthatólag Junghez való viszonya egy kölcsönösen elfogadható szinten nyugvópontra jutott. Arról ábrándozott, hogy gyermeke lesz, s megosztotta Freuddal fiáról, Siegfriedről szövött fantáziáit, akit Jungtól szült volna meg, és aki az emberiség második megváltója lehetett volna,

⁴¹ Carotenuto, 107–108.

mivel egyesítette volna magában az árja és a zsidó faj előnyös tulajdonságait. 1911-ben Jungnak új barátja lett, szintén volt betege, Tony Wulf, aki később pszichiáterként dolgozott, s viszonyuk évtizedekig tartott. Ugyanabban az évben Sabina sikeresen megvédi doktori disszertációját és elkezd írni a *Rombolás mint a keletkezés oka*⁴² című cikkét, mellyel hírnevet szerez magának. Így ír erről a cikkről Jungnak:

„Kedvesem! Fogadd szeretettel szerelmünk gyermekét, ezt a cikket, ami nem más, mint a te kisfiad, Siegfried. Nehéz helyzetben voltam, de semmi sem lehetetlen, ha Siegfried kedvéért csinálja az ember. Ha megjelenteted, tudni fogom, hogy teljesítettem a kötelességemet veled szemben. Csak ezután leszek szabad. Ez a tudományos munka többet jelent számomra, mint az élet, ezért félek annyira... Siegfried alkotói lendületet adott nekem, noha csak Perszephoné árnyvilágában adatott meg neki a létezés. Nem akarom megzavarni a te világodat és nyugodalmadat; épp ellenkezőleg, az én disszertációm azért készült, hogy amennyire csak tudom, segítsen a boldogulásodat...”⁴³

Spielrein cikkében a gondolatmenet azzal a kérdéssel kezdődik, miért hoz létre a gyönyör mellett negatív érzéseket – nyugtalanságot, undort, idegenkedést – az oly hatalmas nemi ösztön? A terjedelmes esszében a Jung-idézetek váltakoznak Gogol *Revizorjának* értelmezésével, Gross – a bölcs Oleggel, Shakespeare – Zarathusztrával. Spielrein beszél betegeiről is, de hálásabb anyag számára a mitológia és a kultúrtörténet. A jegyzetekben Nietzsche és Freud dominál. Ám a kontextust tekintve, nem kevésbé érződik Vlagyimir Szolovjov és Vjacseszlav Ivanov hatása.

Hogy megalkothassunk valamit, szét kell rombolni azt, ami megelőzte. Emiatt minden alkotói aktus magában foglalja a rombolás folyamatát is. Az önreprodukció ösztöne két egyenértékű komponenst tartalmaz – az életösztönt és a halálösztönt. A szerelem és az alkotás számára a halál és a rombolás ösztöne nem valami külső dolog, amely beszenyezi azt, és amelytől meg lehet tisztítani. Épp ellenkezőleg, a halálösztön lényege, hogy elválaszthatatlan az életösztöntől és az élet folytatásától egy másik emberben. Különbféle biológiai példákon keresztül jut el Spielrein a mitológiai és irodalmi anyaghoz. Bizonyítékul szolgálnak mindazok az esetek, mikor a sze-

⁴² S. Spielrein. Die Destruktion als Ursach des Werdens. *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopatologische Forschungen*. 4. 1912. 465–503.

⁴³ Caretonuto, 48.

relem gyűlöletet hoz létre, vagy a halálból születik, illetve halált okoz – a mazochisták és a sadisták; az öngyilkos szeretők, Romeo és Júlia; a bölcs Oleg, akit a halál kedves lova – a ló a hős szexualitását testesítette meg, ami a halállal azonos – koponyájából ért el. A szerelem másik aspektusa az a vágy, amely tárgya megsemmisítésére irányul, éppen ezért minden születés halál és minden halál – születés.

Spielrein elméleti következtetése így szól: „a faj megőrzésének ösztöne olyan mértékben követeli meg a régi lerombolását, ami az új megalkotásához szükséges... és, lényegét tekintve ambivalens... Az önfenntartási ösztön megvédi az embert, a nem reprodukálásának kettős ösztöne megváltoztatja őt, és más minőségben teremti újjá.”

Spielrein ezt a szöveget a bécsi pszichoanalitikus társaság ülésén adta elő 1911. november 25-én. Tizennyolc ember vett részt az ülésen, többek között Freud, Federn, Rank, Sachs, Stekel és Tausk. Az előadás viharos vitát váltott ki. Tausk részben módszerét kritizálta, mint deduktív módszert, mivel ez ellentmond a pszichoanalízis induktív, konkrét szellemének. Néhány év múlva szörnyű halála mintegy illusztrációjául szolgál Sabina elvont eszméinek.

Freud a következőket mondta Spielreinről és előadásáról: „Sabina nagyon tehetséges: mindannak, amit mond, van értelme; destruktív vonzódásai nem nagyon tetszenek nekem, mert úgy gondolom, hogy személyes alapjuk van. Valahogy nem normálisan ambivalensnek néz ki”.⁴⁴

Tizennyolc évvel később Freud már ezt írja: „Emlékszem saját elhárításomra, amikor a destrukciós ösztön eszméje legelőször merült fel a pszichoanalitikus irodalomban, s mennyi ideig tartott, amíg el tudtam fogadni.”⁴⁵ Telt-múlt az idő, és Freud *A halálösztön és az életösztönök* című híres könyvében, melyet, ahogy erre gyakran hivatkoznak, a világháború és egy sor személyes veszteség hatása alatt írt, megismétli Spielrein alapvető következtetéseit. A rá jellemző modorban megadta neki, ami jár: „Egy tartalmas és gondolatokban gazdag, de számomra sajnos nem teljesen világos munkában, Spielrein Sabina a spekuláció jó nagy részét már érintette.”⁴⁶ Jung ellenben úgy vélte, hogy nem elégséges az ilyen hivatkozás: a halál-

⁴⁴ Freud–Jung Letters, 494.

⁴⁵ S. Freud: Rossz közérzet a kultúrában. In: S. Freud: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982. 381.

⁴⁶ S. Freud: *A halálösztön és az életösztönök*. Múzsák, Budapest, 1991. 115., 30. jegyzet.

ösztön eszméje, írta, az ő tanítványa ötlete, és Freud egyszerűen eltulajdonította azt.⁴⁷ A hivatkozás ugyanakkor létezik, és ez az egyetlen emlékmű, melyet Sabina Nyikolajevnáknak állítottak.

Mellesleg, ahogy Freud Spielrein tanulmányát jellemzi, furcsa módon ambivalens: lehet-e „rendkívül tartalmasnak és gondolatgazdagnak” nevezni azt, ami érthetetlen? Freud ezzel formálisan elismeri Sabina Spielrein elsőségét, de a Sabina számára oly lényeges és tanulmányát jelentős mértékben ösztönző orosz kontextus, Freudnak nagyon távoli volt. Éppen ez tette számára Spielrein cikkét „érthetlenné”.

Spielrein cikke szerkezetét és a benne feldolgozott anyagot tekintve, nagyon hasonlít Vlagyimir Szolovjov híres könyvére, *A szeretet értelmére*. Szolovjov könyvét szintén a rovarok és halak szaporodási módjának leírásával kezdte, és hasonlóképp azt állította, hogy az „élet istene és a halál istene – egy és ugyanazon isten”, ám teljesen más következtetésekre jutott a nemiség kompenzálása és a halállal folytatott harc szükségszerűségét illetően. Sabina Spielrein nagy mértékben támaszkodott az orosz szimbolizmus hagyományaira is, amely éppen serdülő- és ifjúkorában jött divatba, és amely a maga módján Nietzsche filozófiáját vette alapul. Miután bőszesen idézi Nietzsche elképzelését az örök visszatérésről – az emberfeletti ember fizikai újjászületését a halál után, melynek az orosz kultúrában Fjodorovtól Merezskovszkijig több rajongója volt –, Spielrein mindennek új, pszichológiai értelmet ad. Az „örök visszatérést” és az emberfeletti ember eszméjét mint Nietzsche anyjával való identifikációjának eredményét interpretálja: az anyával való szerelmi szövetségre az a jellemző, hogy önmagát úgy képzelel el, mint saját anyját, anyját pedig, mint önmagát. Nietzsche önmagával terhes, és valójában ezért kész örökkön újjászületni.⁴⁸ És Nietzsche számára mind önmaga, mind általában az ember, és az emberiség egésze egyenlő az anyával, aki méhében csodálatos gyermeket hordoz. Az ember az, amit le kell győzni, mivel az ember az emberfeletti ember szülője.

Spielrein nem tartja szükségesnek, hogy ezt a koncepciót életrajzi adatokkal megtámogassa, Nietzsche kizárólagosan úgy elemzi, mint kész mitológiai anyagot. Valószínű, hogy ez a módszer valamivel tisztább formában megegyezett Jung módszertanával, melyet éppen akkor foglalt össze a *Libidó metamorfózisai és szimbólumai* című könyvében. Ez a könyv, Jung egyik fő műve gyakorlatilag egyszerre jelent meg Spielrein cikkével, és Jung a

⁴⁷ Idézi. Roazen: *Freud and His Followers*, 200.

⁴⁸ Spielrein: *Die Destruction als Ursach des Werdens*

későbbiekben hivatkozott arra, hogy Spielrein gondolatai összefüggnek könyve egyik fejezetével, melyben az anyaszimbolika kettős jelentéséről beszél. Lehetséges, hogy ez így van, de inkább arról lehet szó, hogy mindkettőn egy és ugyanazon forrásból, azaz Nietzscheből indultak ki. Éppen ebben az időszakban Jung leveleiben a nietzscheánus motívumok igen gyakoriakká válnak. Spielrein terjedelmes cikkében is kétségtelenül Nietzsche a leggyakrabban idézett szerző, többszörösen túlszárnyalja a Freudra és Jungra történő hivatkozásokat. Maga Spielrein is hangsúlyozta, hogy cikke egyik legfontosabb eredményének Nietzsche mélyebb megértését tekinti, és körülbelül ugyanezt – „a gondolkodás misztikus módja elemzéséhez való hozzájárulást” értékelte a cikkben Paul Federn is.⁴⁹

Vjacseszlav Ivanov, az orosz nietzscheanizmus szellemi atyja, aki szellemi útkereséseit Dionüszosz, „a szenvedő Isten vallása” – egy olyan eszme, amely, amint láttuk, egy időben nagyon is közel állt Junghez – köré összpontosította, 1909-ben jelenteti meg a *Csillagokon át* című kiáltványát, melyben, többek között, a Szenvedély és a Halál kölcsönös viszonyáról beszél: „Mindkettő őrzi magában Erősz nyomát, és a Szerelem, amely belőlük származik, vérrokonságban áll mindkettőjükkel és mindkettőjüktől idegen.”⁵⁰ Ivanovnak is ugyanazok a forrásai – egyrészt Nietzsche, másrészt a világmítológia, harmadrészt a 19. századi orosz irodalom. „A tudattalan ősemlekezetben a férfi sorsszerű pusztulásáról és arról a szükségszerűségről, hogy a nő birtoklásáért az élet a fizetség a titokzatosan magához vonzó és misztikusan elborzasztó igazságnak az a végzetes bűvereje rejlik, amelyet Puskin *Egyiptomi éjszakái* gyakorolnak ránk.”⁵¹ Pontosan ugyanúgy, ahogy Sabina cikkében, a magas mitológia Ivanovnál a méhek életéből vett példákkal váltakozik; számára szintén „a férfi egyedeknek a megtermékenyítési aktus utáni halála biológiai jelenségében a magasrendű igazság tükröződik”. Magának Dionüszosznak lényegisége születése-halála ciklikus aktsaiban feltételezi a szerelem és a halál összeolvadását, és ha Dionüszosznak lennének ösztönei, úgy ezek kétségtelenül kettős egységet alkotnának, az életösztönét és a halálösztönét.

Nem ismeretes, olvasta-e Sabina Spielrein Vjacseszlav Ivanovot, és az sem, hogyan viszonyult hozzá. Az ismert csupán, hogy Ivanov műveit Sabi-

⁴⁹ P. Federn: Spielrein. Die Deconstruction als Ursach des Werden. Zeitschrift, 1. 1913. 92–93. (Recenzió.)

⁵⁰ Vjac. Ivanov: *Po zvezdam*, 64.

⁵¹ Uo., 413.

na nemzedékének tág kulturális köréből a gimnazistáktól a filozófusokig, és az elit költőivel bezárólag mindenki olvasta. Különböző formában azután Bergyajev, a filozófus, Bakszt, a festő, Merezkovszkij, a regényíró és Bahtyin, a filológus fejlesztették tovább és népszerűsítették Ivanov gondolatait. „Egy nyájba olvasztotta össze a dekadenseket, a neorealistákat, a szimbolistákat és az idealistákat.”⁵² Ivanov ködös szimbólumai alkották az orosz modern kultúrájának közös nevezőjét.

Freudnak idegen volt ez a kultúra, csak annak néhány forrása, mindegyik előtt Nietzsche állt hozzá közel, valamint orosz tanítványai és betegei révén került vele kapcsolatba. Spielrein viszont ezen a kultúrán nevelkedett. (A későbbiekben az orosz analitikusok elég gyakran felhasználták a halálösztön eszméjét. Erre alapozta későbbi cikkeit N. Je. Oszipov. 1926 májusában a kijevi I. A. Vinogradov az Orosz Pszichoanalitikus Társaság moszkvai ülésén egy lányról beszélt, aki felgyújtotta magát, és úgy értelmezte ezt az esetet, mint a destruktív ösztön izolált cselekedetben való megjelenését. 1927 novemberében egy moszkvai orvosnő, J. P. Golc, aki részt vett a nemrégiben történt krími földrengés mentési munkálataiban, a túlélők pszichikai reakcióiról tartott előadást. Kiemelte közülük azokat, akik könnyel fogadták a veszélyt. Golc szavai szerint, mikor kikérdezte őket, a halálösztön tudattalan megjelenési formájával találkozott.) Spielrein szimbolikus formában tehát megvalósította álmát – megszülte cikkét, mint Siegfriedet, a két szellemi tradíció, a zsidó és az árja kereszteződéséből.

Freud, miután hivatkozott Spielreinre, *A halálösztön és az életösztönök* című könyvében felettebb szokatlan stílusban folytatta tovább elméleteit. Alávetette magát a számára új logikának, és lassan, terjengősen, és ahogy ő fejezte ki magát, „botladozva” jut el a halálösztön eszméjétől az ehhez szorosán kapcsolódó nemek keveredése eszméjéig. Természetesen ezen a helyen idézi a platóni androgín-mitoszt, futólag megemlítve még az *Upanisádok*ban található hasonló elméletet. Pontosán itt – bármennyit írt is eddig! – érzi úgy Freud, hogy rendkívül közel került az „ördög ügyvédje” szerepéhez. Megdöbbenő érzékelné az általában annyira magabiztos és határozott gondolkodó tanácsstalanságát, ahogy megtorpan, mikor a számára idegen hagyományba túlságosan mélyen beleásta magát: „Az gondolom, ezen a helyen félbe kell szakítanom a fejtegetéseimet... Nem tudom, mennyire hiszek bennük”.

⁵² A. Belij: *Vospominanyija o Bloke*. Petrograd, 1922.

S valóban, a halálöszön eszméje a pszichoanalitikus diskurzust az ödipuszi logikáról egy más elvekre épülő logikára, a dionüszoszi logikára tereli át. Freud világos, racionális és heteroszexuális elmélete feloldódik itt Platón, Nietzsche és az orosz szimbolisták teljesen más jellegű eszméi közegeiben. Ezek után az alapvető pszichoanalitikus értékek átértékelésének kellene következnie... Viszont Freud időben megállt, miután beismerte morális jellegű nehézségeit, lényegében azt, hogy öncenzúrát alkalmazott: „sajnos, ritkán lehet az ember szenttelen, ha a végső kérdésekre kerül sor... Úgy vélem, mindenkit fogva tartanak ilyenkor ... elfogultságai, vonzalmi, melyek tudattalanul irányítják elmélkedéseit.”⁵³

Freud közvetlen közelében

1911. december 11-én Sabina Spielreint felvették a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság tagjai sorába. Ez azon az ülésen történt, ahol Freud kizárta a Társaságból A. Adlert és még öt elvbarátját. A pszichoanalitikus mozgalom történetében a szakadás és a kínzó harc korszaka köszöntött be. Am ugyanakkor ez az a periódus, mikor az „öreg mester”, Freud nevezte így magát, aki hol egyik, hol másik „fiát” és örökösét űzi ki környezetéből, egyre inkább függő viszonyba kerül „fogadott lányai” egész sorától. P. Roazen⁵⁴ körülbelül tíz ilyen pszichoanalitikus nőt számol össze, akik egymás után foglalták el a helyet Freud mellett – Jevgenyija Szokolnyickajától kezdve, aki annak ellenére, hogy Freudnál volt analízisben, 1934-ben öngyilkos lett, Marie Bonaparte hercegnővel és Anna Freud néhány barátnőjével bezárólag. Sabina Spielrein jogosan birtokolhatta ebben a névsorban az első helyet vagy az első helyek egyikét. Abból, amit Freud 1911. október 27-én írt levelében Spielreinek a botrányos veszekedésről Adlerrel és elvbarátaival, kiderül, mennyire fontos volt számára ez a női társaság akkor is, és mennyire jelentős lesz majd a későbbiekben: „Önnek mint nőnek megvan az a kiváltsága, hogy pontosabban lássa a dolgokat és hitelesebben értékelje az érzelmeket, mint a férfiak. Már csak ezért is örülök, hogy Ön tölti be annak a gyengéd kéznek a szerepét, amely elsimítja a barázdákat és a ráncokat homlokunkon. Tényleg gyakran szenvedek attól, hogy képte-

⁵³ S. Freud: *A halálöszön és az életöszönök*. 103.

⁵⁴ Roazen. *Freud and his Followers*.

len vagyok fenntartani a személyes kapcsolatok és a kölcsönös tisztelet méltó színvonalát Társaságunk tagjai között. Az utolsó összejövetelünk természetesen nem volt valami felemelő. Azért nem mindig vagyok annyira híján a humorérzéknek, mint ahogy Önnek ebben az esetben tűnhetett. Minden másban teljesen megbízom az Ön értékelésében és reménykedve tekintek a jövőbe”.⁵⁵ Freud közölte Junggal a „hirtelen előbukkant Fräulein Spielrein felvételét”, és nem kis büszkeséggel azt írta neki, hogy „Sabina azt mondta, egyáltalán nem nézek ki olyan gonosznak, amilyennek az ő elképzelése szerint ki kellett volna néznie.”⁵⁶

Freud most még megosztja Junggal Spielreinnel kapcsolatos benyomásait. November 30-án a már ismerős cikkről ír levelében, és a személyes név más helyes és hibás használatával játszadozik: „Spielrein kisasszony tegnap felolvasott egy fejezetet cikkéből (majdnem azt írtam, hogy az »Ön cikkéből«), amit vita követett. Van néhány ellenvetésem az Ön (most helyesen írom) módszerével szemben, ahogy a mitológiával bánik, és elmondtam őket ezzel a lánnyal folytatott vitában. Meg kell mondanom, hogy nagyon kedves lány, és kezdem érteni őt...”⁵⁷ Jung válaszában nem rejti véka alá férfiúi érzelmeit: „Spielrein új cikkét örömmel fogadom. Jelentős átdolgozást követel, de ez a lány mindig sokat követelt tőlem. Ám megérdemelte a fáradozásokat. Örülök, hogy nem gondol róla semmi rosszat.”⁵⁸ Miután viszont Jung megkapta a cikket, megsemmisítő kritikát gyakorolt róla,⁵⁹ megmutatva azt, hogy a halálöszton eszméje mégis az ő egyedüli szülőte, s nem közös gyermekük volt.

Nem kell pszichoanalitikusnak lenni ahhoz, hogy kitaláljuk, ez az idillikus egység nem tarthatott sokáig. 1912. március 21-én Freud a következőket írta Jungnak: „Zürich éppen akkor bizonyul gyengének, mikor külföldön egyre jobban mennek a dolgok. Oroszországban (Odesszában) úgy látszik, megkezdődött a pszichoanalízis helybeli járványa”.⁶⁰ Most már elemezhetjük Freudnak ezt a megjegyzését: Zürich számára – Jung. Oroszországot neki jelenleg Spielrein testesíti meg. Freud választ, de még nem áll készen arra, hogy bevallja.

⁵⁵ Carotenuto, 115.

⁵⁶ *Freud–Jung Letters*, 447.

⁵⁷ *Ibid.*, 469.

⁵⁸ *Ibid.*, 470.

⁵⁹ *Ibid.*, 500.

⁶⁰ *Ibid.*, 495.

Ki közülünk a neurotikus?

Freud és Jung kapcsolatának történetében Sabina Spielrein döntő szerepet játszott. Mint Jung első pszichoanalitikus betege tulajdonképpen cél-tábla volt, rajta összpontosultak kezelő orvosának kianalizálatlan hajlamai. Ám az ő „hisztériás pszichózisa” és az „anális jelleg” különleges érzékenységgé, női ösztönné alakult át, és képes volt arra, hogy alkotó módon fejlessze tovább mindazt, amit Jungtól kapott a hosszú beszélgetések során. A „visszautasított nő neurotikus hálátlanságából” a tehetséges kolléga alkotásban megnyilvánuló hálája lesz, aki megy a maga útján, és függetlenül az emberi viszonyok alakulásától folytatja a közös ügyet.

Freud és Jung levelezése – különleges erővel rendelkező történelmi és emberi tanúságtétel. A pszichoanalízis történetének legdrámaibb dokumentuma, és kétségtelenül az egyik legkiemelkedőbb emléke annak a le-tűnt korszaknak, mikor az emberek írtak még egymásnak leveleket. Külön-féle aspektusai vannak ennek a levelezésnek, sokféle módon elemezték már és fogják még elemezni. A Sabina Spielreinhez való viszony összefü-ggései, nézetünk szerint, e levelezés egyik legfontosabb aspektusát alkotják.

Az e szempontból áttekintett levelezés a partnerek ismerkedésével indul, amit rögtön követ az orosz diáklány „súlyos esetének” Jung általi bemutatása. A folytatás Jung betegével kialakuló viszonyának, aki később szerető-je lesz, rejtett és nyílt formában való taglalását tartalmazza, illetve Freud azon törekvését, hogy feltárja és feldolgozza levelezőtársa tudattalan érzé-seit. A levelezés tetőpontját Jung Sabinával való éretlen és elő nem készí-tett szakításakor éri el, amire a lány nem szokványos módon és hevesen re-agált, ám módszerét végül Freud kénytelen volt a kialakult szituációból a legméltóbb kiútnak elismerni. A levelezés a partnerek kölcsönös kiábrán-dulásával és a közös értékekért – melyek között ott van a Sabinához fűző-dő viszony is –, vívott konkurenciaharcra ér véget.

Az a szorongás és büntudat, melyet Jung, mint olyan szakember, aki nem tudott mit kezdeni első próbaesetével ebben a történetben megtapasztalt, és amely neki köszönhetően botrányra fajult, Freud számára érthető volt, és nem akarta tovább fokozni. Ám Freud bizonyára nem kis csodálkozással vette tudomásul, hogy kedves tanítványa a pszichoanalitikus számára ele-mentáris igazságokat egyszerűen nem fogja fel. A harmincnégy éves férfi, aki a „legfeddhetetlenebb magatartású férjek egyikének” nevezi magát, ösztöneit illetően furcsa módon járatlannak bizonyult. Miután nem vetette alá magát analízisnek, nem volt felkészülve a szakmájával kapcsolatos

megpróbáltatásokra, és „a természet nagy színjátékával” való első találkozás, így nevezte Freud nőbetegei csábításait, bukással végződött számára. A találkozás Sabinával Jungnak önnön Erősza, melyről valószínűleg azt gondolta, hogy a boldog házassérettel kimeríti, teljesen új területeit tárta fel. Erkölcsi elvei olyannyira nem feleltek meg benső realitásának, hogy a válás csúcspontján még egy mindennapos meghívás, hogy tartson egy előadást az etikáról, rémületbe kergeti: „Az a meggyőződése, hogy önmagának kellett volna a leghosszabb etikai előadásokat tartanom arról, hogy képtelen vagyok etikáról, legyen az akár pszichoanalitikus szempontú is, prédikálni közönség előtt!” Ebben az időszakban Jung „olyan bizonytalanul egyensúlyoz a dionüszoszi és az apollói közötti határon”, hogy – mint általában ez fiatal korban szokásos – a legkülönbözőbb szellemi rendszerek vonzásába kerül. Miközben vergődik közöttük és magához méregeti őket, idegen formulákkal kitöltve próbálja rendbe szedni a bensőjében uralkodó káoszt. Hol azt gondolja, hogy „nem kellett volna a kultúra néhány ósdi ostobaságát, olyanokat, mint a kolostor újból bevezetni”; hol pedig Freudnak küldött leveleiben oldalakon át, hivatkozás nélkül Nietzsche-t kezdi átértelmezni; s hol váratlanul mesterével a homoszexuális közösségek értékéről alkotott elképzeléseit osztja meg...⁶¹

„Rengeteg dolog forrong bennem, különösen a mitológia, pontosabban szólva, a mitológia ezzel be kell, hogy érjen, mivel folyamatosan rágódom rajta – voltaképpen a házassági komplexus lenne ez, ami teljesen megfelel az életkoromnak. Álmaimban olyan bőséggel jelennek meg a szimbólumok, hogy több kötetet megtöltenének; például, azt álmodtam, hogy a feleségemnek levágták a jobb karját.”⁶²

A Sabina-történetben megélt krízis tényleg elvezette Jungot azokhoz a meglátásokhoz, melyeket *Wandlungen und Symbole der Libido* (A libidó átalakulásai és szimbólumai) című könyvében megfogalmazott, és amelyeket azután hosszú élete során kidolgozott. Nem elégitette ki azonban a freudi pszichoanalízis, ez a válsága pillanatában intellektusát leginkább megmozgató, hozzá legközelebb álló szellemi áramlat, melynek tulajdonképpen az lenne a rendeltetése, hogy az ehhez hasonló helyzetekben segítsen.

„Mindaz, amit a pszichoanalízis elterjesztése érdekében tettem és teszek most is, az Ön számára fontosabb kell, hogy legyen az én személyes prob-

⁶¹ *Ibid.*, 293.

⁶² *Ibid.*, 296.

lémáimnál vagy hibáimnál. Természetesen megvannak a magam elképzelései a pszichoanalízis kétségbevonhatatlan igazságaival kapcsolatban, melyek nem mindig esnek egybe az Ön nézeteivel... Hadd szóljon helyettem Zarathusztra: »Rosszul fizet az tanítójának, aki csak tanítvány marad.« Erre Ön tanított meg engem a pszichoanalízisen keresztül. Noha a gyakorlatban az Ön követője vagyok, állhatatosnak kell maradnom, s ez alól az Ön-höz való viszonyom sem kivétel.”⁶³

Ahogy nemegyszer megesett a pszichoanalízis történetében, a tanítvány Nietzsche-t hívja szövetségeseül, hogy eltávolodjon Freudtól. Később ugyanígy tesz majd Otto Rank is, aki, miután szakított Freuddal, Nietzsche összes műveit küldte el neki gyönyörű díszkötésben; ez a könyv most is ott van Freud londoni dolgozószobájában a legfelső polcon, amit a ház ura nem ért el.

Vizont Freud nem bocsátotta meg tanítványának az új szellemi rendszer keresését, amit Jung 1909-es leveleiben a hirtelen megjelenő „viharos ihletettségben” fedezett fel. Nem a morális hanyatlás és nem a szakmai hibák voltak az okai Freud elhidegülésének. A tanítvány elméleti másként gondolkodása ennél jóval fontosabb volt. Freud ezt a másként gondolkodást szokásos terminusaival határozta meg: neurozissnak nevezte. Elutasítva tanítványát mint intellektuális partnert, áthelyezte a betegek kategóriájába.

„Ön az intellektuális függetlenség igényéről beszél és a támogatást Nietzscheben találja meg. Ezzel teljesen egyetértek. Ám ha a harmadik fél elolvasta volna mindezt, biztos megkérdezte volna tőlem, mikor próbálkoztam én azzal, hogy úgy viselkedjek Önnel, mint egy intellektuális zsarnok – és erre nekem azt kellett volna felelnem: nem tudom. Nem hiszem, hogy valaha is megtörtént volna. Igaz, Adlernek is voltak hasonló panaszai, de az a meggyőződésem, hogy a neuroziss beszélt belőle.”

Adlert olyan neurotikusnak nevezték, aki nem ismeri el neurozissát – a pszichoanalitikusok szemében ez a legnagyobb bűn – és kitagadták. Jungnak egyelőre azt javasolja, hogy tudatosítsa neurozissát: „Amennyiben azt gondolja, hogy nagyobb szabadságot akar tőlem, meg tudom ezt tenni, sőt még azt is, hogy valahogy másként helyezzem el lefoglalatlan libidómat és kivárvam, amíg Ön ráébred arra, hogy kész elviselni a nagyobb közelséget.”⁶⁴

⁶³ *Ibid.*, 490–492.

⁶⁴ *Ibid.*, 527–529.

A szakítás csúcspontján keserűen ismerik el azokat a problémákat, melyek a jövőben nemegyszer rendítik majd meg a pszichoanalitikus közösséget:

„Csak egyet kérek Öntől, szavaimat fogadja úgy, mint *a becsületesség szándékát*, és ne használja fel velem szemben a hatalmi harc megalázó, bécsi kritériumait vagy az Isten tudja, még milyen vádaskodásokat az apakomplexum világából. Ezekben a napokban mindenkitől ezt hallottam. Ennek eredményeképp arra a fájdalmas következtetésre jutottam, hogy a pszichoanalitikusok többsége visszaél a pszichoanalízissel, hogy a többi ember fölé emelkedhessék, és hogy a komplexusokkal való vádaskodás módszerével megakadályozhassa fejlődésüket. Az a baj, hogy a pszichoanalitikusok hűbéri kötöttségeik miatt éppúgy függő viszonyban vannak a pszichoanalízistől, mint ellenfeleink a tekintélytisztelettől. Mindaz, ami gondolkodásra készítheti őket, komplexusnak lesz nevezve és megsemmisül. Okvetlenül le kell leplezni a pszichoanalízisnek ezt a védekező funkcióját.”⁶⁵

Freud, noha nem szívesen, de egyetért vele:

„Nekem szintén gondot okozott egy időben, hogy visszaélnék a vitában a pszichoanalízissel, különösen az új eszmével folytatott harcban. Nem tudom, mi az útja annak, hogy megelőzzük az ilyen visszaéléseket. Most csupán egy házi eszközt tudok javasolni: fordítson mindenki közülünk több figyelmet a saját, ne a felebarátja neurózisára.”

Freud természetesen nagyon jól tudja, hogy az effajta tanácsok nem segítenek többet, mintha a neurotikusnak azt mondanánk, hogy szedje össze magát.

„Kedves Freud professzor, mondhatok Önnek néhány komoly szót? Beismerem az Önhöz fűződő érzelmeim ambivalens voltát, ám most megpróbálok becsületesen és abszolút egyenesen értékelni a helyzetet. Ha kételkedik szavaimban, annál rosszabb Önnek. Azt akarom mondani Önnek, hogy módszere, mely szerint tanítványaival úgy viselkedik, mint betegeivel – *alapvetően elhibázott*. Ezzel a módszerrel vagy szolgálalkú gyermekeket vagy arcátlan kölyköket hoz létre (mint Adler, Stekel és ez az egész szemtelen banda, amely most Bécsben a hangadó). [...] Ön ezzel egyidőben ott ül a csúcson, odaszögezve, mint apa. Az abszolút rabságban senki sem kockáztatja meg, hogy megrángassa a próféta szakállát és megkérdezze Öntől azt, amit Ön bizonyára megkérdez a betegtől, azzal a hátsó gondolattal, hogy maga helyett az analitikusát analizálja ki. Azt kérdezi tőle: »Ki közülünk a neurotikus?«”⁶⁶

⁶⁵ *Ibid.*, 534.

⁶⁶ *Ibid.*, 535.

„Szívemben újra gyúl a hit: / Hisz íme szabaddá tehettem / E földön én is valakit” – szavalta lelkesen Sabina oroszul és németül pszichoanalitikusának. De van miért zúgolódni; ha az ember megszerezte magának a szabadságot, megszabadul attól is, aki felszabadította. Akkor sikeres a gyógyítás, ha végül a beteg maga tudja elszakítani azt a köteléket, amely hosszan tartó és nehéz munka során alakult ki közötté és orvosa között. Az ilyen siker azonban tragédiát is vonhat maga után. Össze lehet-e egyeztetni a szabadságot és az intimitást, a felnőttiséget és a függőséget, a becsületességet és az ambivalenciát?

Noha Jung nyíltan sértegeti Freudot, mégse gondolja, hogy a szakítás elkerülhetetlen, és abban reménykedik, hogy kapcsolatukat még rendbe lehet hozni:

„Látja, kedves Professzor, miközben Ön ilyen méltatlan dolgokat tesz, nem áll szándékomban elátkozni tüneteimet; szálkák ezek azzal a rémisztő nagyságú gerendával szemben, melyet testvérem, Freud a maga szemében nem vesz észre. Tudja-e úgy szeretni a neurotikusokat, hogy belső békéjét mindenkor megőrizze? Nem hinném, Ön a neurotikusokat inkább gyűlöli. Adler és Stekel bevették az Ön kis trükkjeit és gyermeki szemtelenséggel válaszolnak erre. A nyilvánosság előtt én továbbra is kiállok Ön mellett, de nem tagadom meg saját nézeteimet. Ám a privát levelezésben megírom Önnek mindazt, amit valójában Önről gondolok.”⁶⁷

Eleve elrendeltetett minden

Freud és Jung kapcsolata közeledik a tragikus végkifejlethez. Nem a mi dolgunk megítélni, kinek volt igaza és ki tévedett: a nagy mester-e, kinek a tökéletességhez csupán az hiányzott, hogy nem tudott közömbös maradni önnön nagyságával szemben, vagy a ragyogó tehetségű tanítvány-e, aki nagyon is türelmetlen örökösnek bizonyult; vagy módszerükkel nem volt valami rendben, aminek köszönhetően noha mindketten megértették a helyzetet, ám abban már nem segített, hogy meg is változtassák; vagy talán azok az erők vezettek a végzetes szakításhoz, melyekkel az emberi természet terhes, és melyek csak a nagy szellemek esetében tudatosulnak? Vagy – keresd a nőt – Sabina Spielrein volt netán az ok, aki a történet mindkét hősével továbbra is jó kapcsolatban maradt?

⁶⁷ *Ibid.*

1913 januárjában Freud a következőket közli Sabinával:

„A személyes kapcsolatam az Ön germán hőisével véglegesen megszakadt. Túlságosan méltatlanul viselkedett. Miután megkaptam az Ön első levelét, a róla alkotott véleményem merőben más lett.”

Májusban még egyszer majdnem ugyanazt írja:

„Szomorúan hallom, hogy J. iránti szenvedélye még mindig nem csillapult – s épp abban az időszakban, mikor a mi hozzá való viszonyunk ennyire megromlott... Én úgy képzelem el ezt az egészet, mivel Ön annyira őszintén szereti doktor J-t, emiatt nem veszi észre visszataszító tulajdonságait. Ha visszagondolok levelezésünk kezdetére, úgy tűnik, eleve elrendeltetett minden. Annak viszont örülök, hogy most már nem vagyok felelős sem személyes sikereiért, sem tudományos eredményeiért.”⁶⁸

Freudnak ez a megjegyzése egyszerűen megdöbbenő. „Eleve elrendeltetett minden”, holott a kilenc évig tartó levelezés során az egymásnak írott 359 levél megörökítette a közös érdeklődés számtalan megnyilvánulási formáját, melyet csak megerősített az őszinte tisztelet és a kölcsönös szeretet. Talán Freud levelezésük kezdetére gondolt, mikor Jung ismertette az orosz diáklány súlyos esetét, vagy lehet, hogy Sabinával való levelezésük kezdetére, mikor a lány találkozást kért, hogy megvitassa vele a kényes helyzetet – mindenesetre az „eleve elrendeltetett minden” Freud értelmezésében a Sabina Spielrein-történetben Jung viselkedésére vonatkozik. Érdeemes szembeállítani mindezzel Jung alapállását, melyet Sabinának írott egyik utolsó levelében fejt ki:

„S. Ju.-hoz fűződő szerelme az utóbbinak lehetőséget nyújtott arra, hogy megértse azt, amit addig csak homályosan sejtett – a sorsot formáló tudattalan erejét, azt az erőt, amely hatalmas jelentőségű eseményekhez vezet.”⁶⁹

Mi sem természetesebb, mint hogy az ennyire bonyolult viszonyok egyértelmű interpretációja elkerülhetetlenül hibásnak bizonyul. Freud és Jung szakításában különböző – intellektuális, társadalmi, személyes – okok játszottak szerepet. Leginkább Jung misztikus érdeklődése volt Freud számára idegen, sőt mi több, a tudattalannak az a kollektivizációja, amihez a germán faj új realitását üdvözölve Jung eljut, Freudnak egyenesen „undorító” kellett, hogy tűnjön.

Konfliktusukat úgy is lehet értelmezni, mint a férfiellenfelek megoldha-

⁶⁸ Carotenuto, 118–120.

⁶⁹ *Ibid.*, 190.

tatlan versengésének eredményét, amely igazi megbékélést nem hozhat. Konfliktusukban Spielrein kezdetben provokáló, majd később közvetítő, köztes helyzete jól beleillik ebbe a sémába.

Szakításukat úgy is fel lehet fogni, mint a személyes összeférhetetlenség végeredményét, amit egyfelől ideig-óráig leplezett a szakmai érdeklődés, másfelől – az átvittel kapcsolatos érzelmek; maga Freud már megjegyezte jellemük különbözőségét egyik Jungnak írott első levelében, önmagát pszichaszténiásnak, Jungot pedig hisztériásnak nevezve. Ha van ennek egyáltalán jelentősége, akkor Sabina Spielrein viselkedése, aki mindkét ellenségeskedő féllel jó viszonyban tudott maradni, ebben az összefüggésben is csodálatra méltó.

Értelmezzük bárhogy is a történeteket, tény, hogy Spielrein 1909-től 1923-ig mind Freud, mind Jung állandó levelezőpartnere maradt: Freud hozzá írott 20 levele és Jung 34 levele maradt ránk, sőt ezek többsége Freud és Jung szakítása, levelezésük 1913-ban történt befejeződése után íródott. Bizonyos értelemben Sabina maradt az a közvetítő láncszem, aki továbbra is összekapcsolta őket; tanú volt, aki látta a hibáikat és emlékezett rájuk, és egyben bíró is, akitől mindegyikük saját igazságának elismerését követelte; és bájos asszony, kinek érzései mindkettőjüknek változatlanul fontosak voltak.

A maradék

Mellesleg Spielrein férjhez megy egy rosztovi orvoshoz, Pavel Naumovics Seftelhez.

Freud 1912 nyarán Karlsbadban szerzett tudomást erről. Miután gratulál Sabinának, egyben azt is feltételezi, hogy házassága a Junghoz fűződő neurotikus kötődés alól – legalábbis felerészben – felszabadulást jelent. „A kötődés másik fele azért még megmarad. Az a kérdés, hogy most mit lehet vele tenni.” Spielrein és Freud között volt egy egyezség, melynek értelmében Sabinának le kell folytatnia az analízist abból a célból, hogy „kiűzze a zsarnokot” – miként Freud levelében megfogalmazta. Most Freud szükségesnek tartja, hogy rákérdezzen, nem változtak-e meg Sabina tervei ezzel kapcsolatban. Férjének „ezen a területen megvannak a saját jogai”; „a pszichoanalízis csupán az a maradék, melyet neki magának nem sikerül megtisztítania.”

Sabina Nyikolajevna gyermeket várt. Freud, aki egyik álmát annak idején úgy interpretálta, mint annak a vágnak kifejeződését, hogy Jungtól

gyermeket szüljön, amiről Sabina szintén sokat írt naplójában, megjegyezte: „Ön, természetesen, ha akarna, tudna gyermeket szülni, de az Ön tehetőségének milyen értelmetlen elfecsérése volna ez!” Sabina ekkor nem kis csodálkozással vette tudomásul, hogy Freud milyen intenzíven ösztönzi betegei „szublimációs terveit”.⁷⁰

Most Freud azt kívánja Sabinának, hogy „gyógyuljon ki teljesen” abból a régi fantáziájából, mely szerint a Junggal való kevert, árja–szemita szövetségből új Megváltót fog szülni. Ezek a fantáziák, teszi hozzá Freud, „sohasem voltak számomra szimpatikusak. Abban az antiszemita korban az Úr nem véletlenül hagyta, hogy fia a nemes zsidó fajtól szülessék. Egyébként, tudom, hogy mindez csak az én előítéletem.”⁷¹ Ez az új motívum, melyet a Jungban való csalódás éppúgy, mint a közelgő történelmi helyzet előérzete hívott elő, nemegyszer ismétlődik majd Freud Spielreinhez írott leveleiben:

„Alig bírtam elviselni, hogy Ön nem szűnt meg lelkesedni régi szerelme és korábbi álmai iránt, mikor én arra számítok, hogy szövetségesre találok egy csodálatos kis ismeretlenben. Én magam, ahogy Ön jól tudja, teljes mértékben kigyógyultam az árja ügyek iránti szimpátiámból. Ha fia születik, én jószerével azt kívánám, hogy állhatatos cionista legyen belőle. Mindenképp sötét hajú kell, hogy legyen, elégünk van a szőkékből. Mindennemű »megfoghatatlan dologtól« meg kell szabadulnunk! Zsidók vagyunk, és maradunk is azok. Mások csak kizsákmányolnak minket és sohasem fognak bennünket sem megérteni, sem értékelni.”⁷²

Jung volt az egyetlen Freud közeli tanítványai közül, aki nem volt zsidó. Sőt mi több, a „megfoghatatlan” és a faj szellemisége iránti érdeklődésével Jung egy időben a náci mozgalomhoz is közel került. Tudta-e ezt, emlékezett-e erre Sabina Nyikolajevna, mikor a rosztovi zsidó férfiak és nők tömegét meteoszlopban a zsinagógához hajtották?

Valószínűnek látszik, hogy Freudnak éppúgy nehéz volt megszabadulnia volt tanítványához és örököséhez fűződő érzéseitől, mint Sabinának – volt orvosa és szeretője iránti vonzalmától. Múltjának makacsul visszatérő emlegetésében, s abban a javaslatban, hogy együttesen analizálják ki azt, felfedezhető Freud személyes érdekeltsége, aki nőtanítványaiban vélte megtalálni annak lehetőségét, hogy levezesse a férfitanítványaival folytatott harc drámáját. Spielrein számára egy ilyen analízis nem biztos, hogy pro-

⁷⁰ *Ibid.*, 71.

⁷¹ *Ibid.*, 116–117.

⁷² *Ibid.*, 120–121.

duktív lett volna, és az sem világos, hogy egyáltalán szüksége lett volna-e rá. Mindenesetre akkor Sabina nem utazott el Bécsbe.

Freudhoz és Junghez írott levelei a kialakult helyzet tökéletes megértéséről és tapintatos mérlegeléséről tanúskodnak, ami nem jellemző levelezőtársaira.

„Kedves Jung doktor, nem kizárt, hogy Freud sohasem érti meg Önt és az Ön újító nézeteit. Freud élete során annyi rendkívüli dolgot hajtott végre, és kiterjedt rendszere jócskán elegendő ahhoz, hogy hátralévő napjait nyugodtan e rendszer egyes részleteinek kimunkálásával tölthesse. Ön még képes a fejlődésre. Ön, ha úgy akarja, ha személyes érzelmei nem gátolják meg ebben, képes rá, hogy teljességében megértse Freudot. Freud elmélete rendkívül termékeny, az is volt és az is marad. Freudot egyoldalúsággal vádolni, úgy gondolom, nagyon igazságtalan, mert aki közülünk új világképet hoz létre, azt először mindig királynak tekintik, és később, mikor az emberek meg akarnak szabadulni a hatásától, egyoldalúnak és unalmasnak nyilvánítják. Önnek meg kell hogy legyen a bátorsága ahhoz, hogy elismerje Freud nagyságát, még akkor is, ha nem ért vele egyet bizonyos részletekben, sőt még akkor is, ha munkájuk során saját eredményeiből sokat átengedett Freudnak. Csak ekkor lesz Ön teljesen szabad, és csak ekkor válik Önből igazán nagy tudós. Csodálkozni fog, hogy ebben a folyamatban milyen sokat nyer majd a személyisége és milyen mértékben nő majd az Ön új elméletének objektivitása.”⁷³

Hasonlóképp békítően és egyértelműen fogalmaz, mikor Freudnak ír: „Meginásai ellenére én szeretem J.-ot, és szeretném visszatéríteni az apai házba. Önnek, Freud professzor, halvány elképzelése sincs arról, mennyire közel állnak Önök egymáshoz – közelebb, mint azt bárki el tudná képzelni.”

Miután előre sejtí Freud felháborodását, még hozzáteszi:

„Ez a jóindulatú álmódosítás a mi Társaságunk viszonylatában nem tekinthető árulásnak. Jól tudja mindenki, hogy én a freudi Társaság elkötelezettje vagyok, és Jung sem tudja ezt nekem megbocsátani.”⁷⁴

Ismeretes, hogy 1912-ben Sabina Spielrein Oroszországban előadásokat tartott a pszichoanalízisről. Ezután Berlinben élt, ahol, valószínűnek látszik, hogy nehézségei voltak, nem voltak betegei, és ezért Freud segítségét

⁷³ *Ibid.*, 85.

⁷⁴ *Ibid.*, 112.

kérte. Ám Freudnak nehéz volt a korábbi problémáktól eltávolodnia. Ugyanabban a kulcsban válaszol a levélre, a szakmai kérést a számára még mindig fontos háromszög összefüggésében interpretálja:

„Kedves Doktor Asszony, most Önnek ment el az esze, és ami még rosszabb, ugyanazok a tünetei, mint az Ön elődjének! Egy szép napon, mit sem sejtve, levelet kaptam Jung asszonytól, melyben arról írt, hogy férje meg van győződve róla, hogy nekem valami ellenérzésem van vele szemben. Ez volt a kezdet és ez lett a vég – ahogy Ön is jól tudja. Az Ön érve pedig, hogy én nem küldök betegeket Önhöz? Pontosán ez volt Adlerrel is, aki üldözöttnek érezte magát csupán azért, mert nem küldtem hozzá betegeket... Ugyan miféle ellenérzésem lenne Önnel szemben mindazok után, ami mind ez ideig a kapcsolatunkat jellemezte? Vajon az Ön lelkiismeretfurdalásán kívül amiatt, hogy nem tud Bálványától megszabadulni, lenne még más probléma is?”⁷⁵

Freudnak nem volt Berlinben betege, és nem tanácsolja Sabinának, hogy Abrahamhoz forduljon segítségért. Berlinben élt még Sabina gazdag honfitársa, M. Eitingon, akivel láthatólag nem alakult ki kapcsolata. Később férje, Seftel átköltözik Svájcba, Lausanne-ba, majd Genfbe. Itt történik még egy nem mindennapi eset.

Jean Piaget, a pszichoanalitikus

Az 1920-as évek elején a Genfben praktizáló Spielrein lefolytatja egy fiatalember tanító analízisét, aki később az évszázad legjelentősebb pszichológusa lesz. Az analízis nyolc hónapon keresztül folyt, reggelente, mindennap.

Piaget emlékei szerint a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság küldte Genfbe Spielreint az analízis ottani propagálása céljából, és ahogy több év múltán megjegyezte, „szívesen eljátszotta a kísérleti nyúl szerepét”. Az analízisnek – ahogy szavaiból kitűnik – se nem terápiás, se nem tanító, hanem „propaganda” jellege volt.⁷⁶ Piaget-t nagyon érdekelte az analízis, de az elméleti kérdések iránt komoly kételyei voltak.

Az 1921-es év, a Spielreinnel töltött analízis éve fordulatot jelentett a

⁷⁵ *Ibid.*, 121.

⁷⁶ *Ibid.*, 145.

huszonöt éves Jean Piaget életében. A benne felgyülemlett ismeretvágy és energia, amely addig a puhatestűek rendszerezésétől a filozófiai episztemológiáig jóformán mindenre kiterjedt, végre megtalálta alkalmazási területét. Semmit sem tudunk Piaget pszichoanalízisének lefolyásáról, de az eredmény önmagáért beszél. Az analízis segítette Piaget-nek abban, hogy tudatosodjon benne reális szakmai érdeklődési köre, miután kiküszöbölte a számunkra ismeretlen akadályokat. Végül Spielrein saját kezdeményezéséből megszakította az analízist, mert nem akart, Piaget szavai szerint, „naponta egy órát pazarolni egy olyan emberre, aki elutasítja az elméletet.”⁷⁷ Egyébként Piaget nem akart analitikus lenni, noha részt vett az 1922-es berlini kongresszuson, ahol Spielrein szintén jelen volt; ekkor jelenik meg Piaget neve a Svájci Pszichoanalitikus Társaság névsoraiban.

Piaget *Életrajzában* a lefolytatott analízisről nem tesz említést. Ám James Rice-nak 1976-ban adott interjújában, miután még egyszer megerősíti, hogy Spielrein és nem más volt az analitikusa, úgy jellemzi, mint sok eredeti gondolattal rendelkező, igen okos embert.⁷⁸ Azt is mesélte Rice-nak, hogy megpróbált vele kapcsolatot teremteni, miután visszatért Oroszországba, de ez nem sikerült neki.

Témánk szempontjából nem kevésbé fontos, hogy Piaget pszichológiai munkáinak sorát egy áttekintő jellegű cikk nyitja meg, melynek címe *A pszichoanalízis és kapcsolatai a gyermekpszichológiával*, amely 1920-ban jelent meg Párizsban.⁷⁹ Egy év múlva egy kutatási sorozatba kezd, melyek új korszakot nyitnak a fejlődépszichológia kísérleti kutatásaiban. Piaget éppen 1921-ben publikálja első cikkét, melyet a gyermeki beszéd és gondolkodás fejlődésének szentel. Ekkor fedezi fel az egocentrikus beszédet, amely egy hatéves gyermek beszédteljesítményének mintegy felét teszi ki, és a belső, gondolkodási feladatok megoldásához van rá szüksége. Piaget ezen korai munkáiban az egocentrikus beszédet szembeállítja a szocializált beszéddel, amely fokozatosan kiszorítja az előbbi, s ily módon elősegíti a gyermek kommunikációját szüleinek és társaival. Piaget-nek ezek az eszméi, melyeket több mint fél évszázad alatt kísérleti munkák tömegével igazolt, világméretű hírnévre tettek szert.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Rice: *Russian Stereotypes in Freud–Jung Correspondence*, 3.

⁷⁹ J. Piaget: La psychanalyse et ses rapports avec la psychologie de l'enfant. In: *Bull. de la Société A. Binet*. Paris, 1920. 18–34 et 41–58.

Egy évvel korábban, 1920-ban a „lausanne-i” Sabina Spielrein Hágában, a VI. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson előadást tartott. Az előadást rövidített formában a Nemzetközi Társaság hivatalos sajtóorgánuma tette közzé. Az előadás *A beszéd eredetének és fejlődésének kérdéséhez* címet viselte.⁸⁰ Spielrein arról beszélt kollégáinak, hogy a beszédnek két fajtája létezik – az autisztikus beszéd, melynek nem a kommunikáció a rendeltetése, és a szociális beszéd. Az elsődleges az autisztikus beszéd, a szociális beszéd ennek bázisán fejlődik ki. A szociális beszéd első szavait – a „mamát” és a „papát” – Spielrein azokra a hangokra vezeti vissza, melyeket szoptatás közben ad ki a gyermek. A gyermeknek a külvilággal való első, örömet nyújtó kölcsönviszonya pozitív elképzelést alakít benne ki a valóságról, és ez összekapcsolódik az általa kiadott hangokkal. Miközben ugyanazt a problémát boncolgatja, mellyel vele egyidőben vagy nem sokkal később Piaget is foglalkozott, Spielrein más irányban indul el: nem a gondolkodás formális módszereinek logikáját vizsgálja, amit majd Piaget tár fel, hanem a gyermek és szülei érzelmeteljes viszonyában elemzi a beszéd és gondolkodás kölcsönhatását. Mi sem természetesebb, hogy nézeteik hasonlóságát és különbségét Spielrein és Piaget egymás között sokszor megvitatták, hiszen mikor a beteg kételkedett az analízis elméleti alapjaiban, a terapeuta, aki nem feledkezett meg „propagandisztikus” feladatáról, válaszképp saját érveit hozta fel.

Lehetséges-e ezen az alapon Spielrein elsőbbségéről beszélni a korai Piaget koncepciója viszonylatában (s ehhez hasonlóan, lehetséges-e a késői Freud koncepciója viszonylatában Spielrein elsőbbségét feltételezni)? Az adott esetben ennél fontosabb, hogy elismerjük, Spielrein valóban hozzájárult – és tette ezt, úgy látszik, különböző szinteken, érzelmi és intellektuális szinten – Piaget tudományos pályája meghatározott irányban történő alakulásához.

A plakát, melyre az van írva – szerelem

Az első világháború idején Pavel Seftel Sabinát otthagyja Genfben, és visszatér Oroszországba. Miután Pavel Nyikolajevics megérkezett a Don-

⁸⁰ S. Spielrein. On the Origin and Development of the Speech. In: *International Journal of Psychoanalysis*. 1. 1920. 359.

melléki Rosztovba, polgári házasságot köt egy orosz orvosnővel. Ebből a házasságából 1924-ben lánya születik...

Freud egyik, 1913-ban írott leveléből megtudjuk, hogy Szabina Nyikolajevna „Jung iránti szenvedélye”⁸¹ még két évvel házasságkötése után sem csillapult. Ez, természetesen, elegendő okot szolgáltatathatott Seftel elutazásához. Mellesleg az sem kizárt, hogy Freud a számára oly fontos témát bizonyos mértékben kiélezhette.

1923-ban Sabina Spielrein két kis terjedelmű cikket publikál,⁸² amelyek noha néhány klinikai esetet érintenek, ám ahogy ez általában lenni szokott, az analitikus érdeklődését és problémáit tükrözik. Az első cikknek a címe: *Az autó – mint a férfierő szimbóluma*. Egy beteg nő álmában autóban ült, félt, hogy fálnak ütközik vele, de mindig megérkezett oda, ahová akart. Spielrein interpretációja értelmében a fal – az akadály, amely meggátolja egyesülését szerelmével, az autó pedig a férfierőt szimbolizálja, amit a lány úgy érzékel, hogy az legyőz minden akadályt. A másik cikk szintén két lány álmának elemzését tartalmazza, akik közül az egyik egészséges, a másik viszont szkizofrén. Ezekben az álmokban úgy hullanak a csillagok, mint az aranyeső, az égen pedig egy plakát lóg, melyre hatalmas betűkkel az van írva, hogy „szerelem”. Mi volt az oka, hogy éppen ezeket a témákat választotta – talán Junghoz fűződő korábbi érzései, a férje iránti vágyakozás vagy egy új szerelem iránti vágy?

Láthatólag nem mentek valami jól a dolgai. 1915-ben Szabina Nyikolajevna befizette a tagsági díját a bécsi pszichoanalitikus társaságnak; 1919-ben már nem tudta ezt megtenni, és Freud járta ki, hogy megküldjék neki hitelbe a Társaság folyóiratát. 1922-ben konfliktus alakult ki közte és a genfi pszichoanalitikusok között, ráadásul megkérte Freudot, hogy avatkozzék közbe; aki noha az elméleti kérdésekben az ő oldalán állt, viszont megtagadta, hogy odautazzék, mert félt „kihívni egy nemzeti-hazafias felkelést a régi vezér ellen, aki a pszichoanalitikus pápa szerepét játssza el.”⁸³ 1922-ben részt vett a berlini pszichoanalitikus kongresszuson. Ottani fellépése szerepet játszott az orosz pszichoanalitikus társaság elismerését érintő nem egyszerű döntésben.

⁸¹ Carotenuto, 119.

⁸² S. Spielrein: L'Automobile: Symbole de la puissance male; Rêve et vision des étoiles filante. In: *International Journal of Psychoanalysis*. 4. 1923. 128–132.

⁸³ Carotenuto, 125–126.

1917-ben Emilij Metner elküldi neki Jung munkáinak fordítását, hogy szerkessze meg és lektorálja a terminológiát. Sabina közölte Junggal, hogy elutasította a felkérést, miután meggyőződött a fordítások rossz minőségéről. Spielrein utalt arra, hogy az orosz nyelv tudása és a pszichoanalitikus terminológia ismerete – két különböző dolog. Különösen az nyugtalanította Spielreint, hogy Freud korábban Zürichben kiadott orosz fordításai, melyekkel össze lehetett volna vetni a terminológiát, nem hozzáférhetőek. Az a baj, hogy „sem én, sem Metner nem tudunk egyetlen könyvet sem megszerezni az analízisről, amely le lenne fordítva oroszra.” Miután érzi, hogy a különböző fordításokban a szakkifejezések nem egyeztetett volta az orosz olvasónak külön nehézséget okoz, már csak azért is, mert „a politikai események Oroszországban nem teszik valami kedvezővé a talajt a tudomány számára”, azt tanácsolta Jungnak, hogy most még ne engedélyezze a kiadást. Szerencsére Jung nem hallgatott a tanácsra. Végeredményben Sabina részt vesz Jung orosz fordításának munkálataiban, amivel kivívja magának Freud féltékeny megjegyzéseit.⁸⁴

A kérdés története

A pszichoanalízis történetében Szabina Nyikolajevna kiemelkedő szerepet játszott. Élén járt fejlődésének több fontos irányzatában. Ő volt Jung első pszichoanalitikus betege. Esete kulcsszerepet játszott a pszichoanalízis legfontosabb módszertani elveinek – az áttételnek, és különösen a viszont-áttételnek – kidolgozásában. A Freudhoz közel álló pszichoanalitikus nők sorában szintén ő volt az első. És végül, saját kutatásaiban ő fogalmazta meg először a késői Freud legfontosabb felfedezését, amellyel – Freud szerint – beteljesedett a pszichoanalízis rendszere, a halálösztönt.

Mindezek ellenére, vagy pontosabban mindennek következtében életét és munkásságát mindig titok övezte. A destruktív ösztönről szóló cikkére, Freud példáját követve hivatkoztak a pszichoanalitikusok; maga Jung is hivatkozott rá. A későbbiekben viszont életéről sem Európában, sem a Szovjetunióban nem volt semmi sem ismeretes. A pszichoanalízis történetírói figyelmének homlokterébe először Freud és Jung levelezésének kiadása után került. Ezt a levelezést csak későn, 1974-ben publikálták; az örökösök so-

⁸⁴ *Ibid.*, 56. 124.

káig nem engedélyezték a kiadást. Spielrein neve és munkái negyven le-
vélben fordulnak elő. Ezekből a levelekből világosan kitűnik Spielrein
kulcsszerepe Freud és Jung kapcsolatának történetében.

1977-ben Aldo Carotenutónak, a jungiánus olasz pszichoanalitikusnak
átadtak egy terjedelmes papírköteget, amit annak az épületnek a pincéjé-
ben találtak Genfben, ahol Claparède idejében a Pszichológiai Intézet
volt, és, amit Sabina Spielrein hagyott hátra. Közöttük volt Jung
Spielreinnek küldött negyvenhat levele és Spielrein tizenkét levele –
Jungnak; ezenkívül Freud tizenkét levele, melyek hozzá íródtak, és
Spielrein két levele Freudnak, valamint 1909-től 1912-ig vezetett naplój-
a. E felfedezés alapján könyv íródott, melyet azonnal lefordítottak az eu-
rópai nyelvekre, az orosz kivételével.

Ám ugyanakkor nem volt semmi sem ismeretes Spielrein életéről és tev-
kenységéről 1923 után, mikor visszatért Oroszországba. Az Orosz Pszicho-
analitikus Társaság névsoraiban, melyet egészen 1934-ig időről időre megje-
lentetett a Nemzetközi Egyesület, szerepel tagként, s a Don-melléki Roszto-
vot jelölik meg lakcíméül. Utolsó munkáját 1931-ben publikálták nyugaton.

1983-ban, egy akkoriban a Szovjetunióban dolgozó svéd újságíró, Magnus
Ljunggren (az Andrej Belijről szóló könyv szerzője) megtalálta Moszkvában
Szabina Nyikolajevna unokahúgát. Rövid visszaemlékezéseit Ljunggren rö-
gön publikálta, s azután Carotenuto bevette könyve további kiadásaiba.

En szintén találkoztam M. I. Spielreinnel és Sabina Nyikolajevna más
moszkvai rokonaival, akik melleleg alig ismerték őt, mivel mint kiderült,
gyakorlatilag csak néhányszor járt Moszkvában a 30-as években. Az Orosz
Állami Levéltárban sikerült felkutatnom néhány dokumentumot, amelyek
szolgáltattak bizonyos információt Sz. Ny. Spielrein munkásságáról vissza-
térése után, többek között mint az Állami Pszichoanalitikai Intézet munka-
társának megvolt a személyi lapja. Nagy szerencsém volt, hogy megtaláltam
Péterváron Sabina Nyikolajevna fogadott lányát, férje, Pavel Seftel gyerme-
két. Nyina Nyikolajevna, aki műfordító és kiadói szerkesztő volt, tisztelet-
tel őrizte külön mostohaanyja emlékét, ám nagyon meglepődött, mikor
meglátta a különféle nyelveken neki ajánlott könyveket. A családban csak
annyit tudtak, hogy Szabina Nyikolajevna férjével együtt valamikor „járt
Freudnál”. Sabina Spielrein múltbeli, Nyugaton töltött életéről nem tudtak
semmit. Ugyanakkor sokat meséltek szovjetunióbeli életéről, ami a maga
módján szintén nem volt szokványosnak nevezhető.

Sabina nem a férjéhez tért vissza...

1917 januárjában Szabina Nyikolajevnának volt egy álma, amelyből – vagyis abból az elemzésből, amit Junggal közölt – valamit mégis megtudhatunk svájci életéről és akkori érzéseiről. Sabina álmában Behtyerev felesége, aki a szomszédban lakott, hazafelé készülődik Oroszországba. Vele van kislánya is. Spielrein arra kéri Behtyerevát, hogy adjon át otthon egy képeslapot szüleinek. Az álomban vágyai beteljesülését látja: „a pszichiátria tekintélyes képviselőjének lenni”, mint Behtyerev, és hazatérni. „Svájcban ugyanolyan hasznos tudok lenni szüleimnek, mint otthon”, jegyzi meg Szabina Nyikolajevna, amiből számunkra világossá válik, hogy már abban az időszakban is fontos volt a külföldi segítség. Vagyis, nem a szülei miatt gondolkodik a hazatérésen. A fő kérdés, amit „tudatosan teszek fel mindig magamnak”, nos, ez a következő: „ki tudok-e alakítani kollégáimmal otthon szakmai kapcsolatot?”⁸⁵

Vívódásai csak öt év múlva érnek véget. Milyen szerepet játszottak Szabina Nyikolajevna terveiben a személyes és a családi körülmények? Legalábbis nem a férjéhez tért vissza. Mi csak az ügy szakmai vonatkozásait ismerjük. 1922–1923 telén Spielrein elhatározza magát, amiről Freudnak 1923. február 9-én írott leveléből értesülünk:

„Kedves Doktor Asszony, megkaptam levelét és azt gondolom, hogy igaza van. Az a terve, hogy Oroszországba utazik, jobban tetszik nekem, mint az én tanácsom, hogy Berlinbe menjen. Moszkvában Jermakovval és Vulffal együtt komolyan tud dolgozni. És végül, otthon lesz. Most nehéz időszakot élünk át mindannyian. Remélem, hogy nemsokára hallani fogok Önről, és nagyon kérem, hogy közölje levélben az otthoni címét, amit csak néhány nő tesz meg. Szívélyesen üdvözlö az Ön Freudja.”⁸⁶

Eléggé bonyolult ezt a levelet interpretálni. Érthető, hogy Freud először azt tanácsolta Sabinának, hogy menjen Berlinbe, ahol Max Eitingon már megszervezte pszichoanalitikus klinikáját és több analitikusnak munkát adott. Fanya Lovckaja, aki feltételezhetően Freud tanítványa volt, akkoriban szintén így tett – Genfből átköltözött Berlinbe, hogy Eitingonnal dolgozhasson. Spielrein valamilyen más okból, amiben szerepet játszhatott Eitingonhoz való viszonya, úgy határozott, hogy Moszkvába megy és megír-

⁸⁵ Carotenuto, 74.

⁸⁶ Carotenuto, 127.

ta ezt Freudnak. Freud ismerte az oroszországi helyzetet: Oszipov, aki a bolsevikok elől menekült, és, akivel Freud levelezett, már régen Prágában volt; Tatjana Rozental nekrológiát a Pszichoanalitikus Egyesület folyóirata közölte; Andreas-Salomé a bolsevikok miatt elvesztette vagyonát és segíteni kellett anyagilag; s végül Freud megnevezi levelében azokat az embereket, akikkel Spielrein majd valóban együtt fog dolgozni.

Freudnak tudomása volt Sabina családi problémáiról: leveléből hiányoznak a férjnek címzett udvarias jókívánságok, és miután helyesli elhatározását, hogy visszatér Oroszországba, nem férjéhez küldi, hanem kollégáihoz.

Freud tudta mi történik ott, s ennek ellenére azt tanácsolta, hogy térjen vissza. Szergej Pankejev visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ő szintén megkérdezte Freudtól, hogy érdemes-e neki Oroszországban maradnia, ha ott kitör a forradalom. Mire Freud igenlően válaszolt. Mikor Pankejev elmesélte ezt a beszélgetést Freud egyik távoli rokonának, aki Oroszországban tanult, az így reagált erre: „Tudja, Freud nagyon jól kiigazodik az emberi viszonylatokban, viszont egyáltalán nem érti a bolsevikok szándékát.”⁸⁷

Nem a bátyjához tér haza...

A pszichotechnikai mozgalom elismert vezetője a Szovjetunióban, Iszaak Spielrein európai műveltséggel rendelkező és rendkívül produktív ember volt. Miután Németországban H. Cohennél befejezte filozófiai tanulmányait (körülbelül ugyanabban az időszakban tanult Cohennél a másik kiemelkedő szovjet pszichológus, Sz. L. Rubinstein és a költő, B. L. Paszternak is), Spielreint az első világháború alatt internálták, és csak a forradalom után, kerülő úton, Konstantinápolyon és Tbiliszin keresztül térhetett vissza Oroszországba. Útközben, 1919 nyarán meglátogatta Freudot. Miután Iszaak Spielrein egy ideig az akkoriban független Grúziában a szovjet követségen dolgozott, melynek vezetője Sz. M. Kirov volt, hűgánál két évvel korábban, 1923-ban már Moszkvában tevékenykedhetett.⁸⁸

Itt először a Külügyi Népbiztosság sajtóirodájában dolgozik, majd ezután – a Központi Munkaügyi Kutatóintézetben. Az intézet igazgatója, A. Gasztyev a 20-as évek elején ultrabalos nézeteiről volt ismert, melyekről jó el-

⁸⁷ K. Obholzer: *The Wolf-Man: Sixty Years Later*. London, Routledge. 1980.

⁸⁸ M. I. Spielrein személyes közlése

képzést nyújthat a következő eset. 1921-ben meghalt I. Ny. Spielrein édesanyja. Spielrein felkereste az intézet igazgatóját, hogy szabadságot kérjen a temetés miatt. Gasztyev nem engedélyezte: azt mondta, hogy mindez nem más, mint burzsoá előítélet. Minek Önnek a szabadság, ha már úgyis meghalt az édesanyja. A Gasztyev által kidolgozott „tudományos munkaszervezés” elvei az intézet falain belül is érvényesültek...

Spielrein elég gyorsan megválnak Gasztyevtől. 1923-ban már a Filozófiai Intézet pszichotechnikai részlegének és a Munkaügyi Népbiztosság ipari pszichotechnikai laboratóriumának a vezetője. Ebben az időszakban az alkalmazott pszichológia területén számos megrendelt kutatást folytat: professziogramákat dolgoz ki, az üzemekkel konzultál az új munkaszervezési rendre való áttérés, főként a hétórás munkanap bevezetése céljából, megalkotja a Vörös Hadsereg számára a kiválasztás módszertani elveit stb. Elméleti szempontból Spielrein William Stern követője volt, és nem félt attól, hogy nyíltan kijelentse ezt még 1930-ban sem, a Viselkedéstudományi Kongresszuson.

Spielrein érdeklődési köre, úgy tűnhet, még a pszichotechnika rendkívül tágas határait is túllépte. A *Vöröskatona nyelve*⁸⁹ című könyve alapos, sőt, lehetséges, hogy módszertanilag orosz nyelven mind a mai napig nem túlhaladott szociolingvisztikai kutatásokat tartalmaz: a nyelvtani elemzés, a gyakorisági szótárak, a pontosan feldolgozott tájékoztató tesztek, a hibastatisztika rögzítik 1924-ben a vöröskatona tényleges nyelvét. Az ilyen jellegű kutatásokban meglehet, hogy a tudomány egyik legfontosabb funkciója valósul meg – a valóság rögzítése, tényleges állapotának leírása.

Hasonlóképp az átgondoltság és a ritka pontosság benyomását kelti 1929-es „szociálpszichológiai vázlata”, *A vezeték- és keresztnevek megváltoztatásáról*.⁹⁰ Spielrein benne a vezetéknevek motiválatlan megváltoztatását elemzi, melyek gyakoriak voltak az identitását veszített Oroszországban. Számításai szerint jóval gyakoribb eset volt az orosz vezetéknevek zsidóra való változtatása, mint a zsidó vezetékneveknek oroszra: a 20-as években a zsidó vezetéknev szinte divatnak számított. Spielrein jiddis nyelvkönyvet is írt.

1928-ban Spielrein egy új folyóirat, *A munka pszichotechnikája és pszichofiziológiája* felelős szerkesztője és az Összoroszországi Pszichotechnikai

⁸⁹ I. N. Spielrein, D. I. Rejtinbarg, G. O. Nyeckij: *Jazik krasznoarmejsca*. Moszkva. 1928.

⁹⁰ I. N. Spielrein: O peremene imjon i familij (szocial'no-pszichologicseskij etjud). *Pszichotechnika i pszichofiziológija truda*, 1929. 4. 281–285.

Társaság elnöke lesz. 1931-ben, a bulgakovi Moszkvában nemzetközi pszichotechnikai konferenciát rendez. Éppen a pszichotechnikán keresztül éri el akkoriban a szovjet pszichológia a nemzetközi színvonalat: Spielrein W. Sternnel és Piéronnal együtt a Nemzetközi Pszichotechnikai Társaság Elnökségének tagja lesz.

I. Ny. Spielrein lánya emlékszik arra, hogy 1931-ben Szabina Nyikolajevna Moszkvában érkezett, hogy részt vegyen ezen a konferencián. Sabina és Iszaak Spielrein munkakapcsolatáról ugyanakkor nincs semmiféle dokumentum – nincs például sem közös publikációjuk, nem tudunk Sabina előadásairól azokon a konferenciákon, melyeknek szervezője Iszaak Spielrein volt, illetve Sabinának nincs egyetlen cikke sem az általa szerkesztett *Pszichotechnika* című folyóiratban. Az a széleskörű érdeklődés és az elvi kérdésekben megnyilvánuló rugalmasság, ami, mondjuk, A. Luriját vagy A. Zalkindot jellemezte, és ami lehetőséget nyújtott számukra, hogy a szovjet tudományban többé-kevésbé hosszú életűek legyenek, Sabina Nyikolajevnától teljesen idegen volt. Eltérően tőlük, neki volt összehasonlítási alapja...

A pszichotechnikusok munkája hatalmas méreteket öltött. Ezen a területen is egyre inkább uralkodóvá vált az I. Spielreinnek oly idegen „új tömegember” ideológiája. 1930-ban a Szovjetunióban ötszáz „szervezett pszichotechnikus” volt. Ezen kívül 1932-ben a kongresszuson azt tervezték, hogy csak a Munkaügyi Népbiztosság szakmai konzultációs rendszerében körülbelül hárommillió embert vonnak be. A Munkaügyi Népbiztóságon 1931. július 25-én Spielrein előterjesztése alapján határozatot hoznak egy Pszichotechnikai Főiskola megszervezéséről...

1934 októberében a pszichotechnikai intézmények szétágazó rendszerét szétrombolták, a Népbiztosok Tanácsa utasítására felszámoltak 29 tudományos kutatóintézetet, s megszüntették a *Pszichotechnika* című folyóiratot is. 1935. január 25-én I. Ny. Spielreint letartóztatták a trockista ellenzékben való részvétel vádjával. Lánya erre így emlékezik: „Azon a napon volt a tizenkilencedik születésnapom... Csak 1939-ben mondták meg nekem, hogy apámat tíz év börtönbüntetésre ítélték, s megvonták tőle a levelezési jogot.” Ez a megfogalmazás a kivégzést jelentette.

Sabina lelkesen dolgozni kezd

A Nemzetközi Pszichoanalitikus Szövetség hivatalos közleménye szerint doktor S. Spielreint, a svájci pszichoanalitikus társaság volt tagját 1923 őszén

A. Lurijával és két másik kazanyi analitikussal egyidejűleg felvették a frissen szervezett Orosz Társaság tagjai sorába.

A Pszichoanalitikai Intézetben Spielrein előadás-sorozatot tart a tudatlan gondolkodás pszichológiájáról. A fiatal Lurija, az Intézet tudományos titkára és a fiatal Vigotszkij, aki arra készült, hogy belépjen az Orosz Pszichoanalitikus Társaságba ezeket az előadásokat úgy hallgathatták, mint az európai tudomány, aminek reális folyamataitól el voltak szigetelve, utolsó szavát. Az ehhez hasonló élmények hosszú időre meghatározhatják a tehetséges emberek tudományos érdeklődésének menetét.

Szintén 1923-ban Szabina Nyikolajevna a gyermekek pszichoanalízisének témaköréből szemináriumot vezetett és ambuláns rendelőt tartott. Rögtön bevásárolták abba a Bizottságba, amely Oroszország öt legtekintélyesebb analitikusából állt, s amely mind az Orosz Pszichoanalitikus Társaság, mind az Állami Pszichoanalitikai Intézet vezetését valósította meg. Novemberben a Társaság ülésén *A gondolkodás az afázia esetében és az infantilis gondolkodás* címmel tartott előadást, amelyben arról beszélt, hogy az afázia esetében a gondolkodás zavara hasonlít a gyermeki gondolkodásra, és, hogy mindkét gondolkodási típus megvilágítja a beszéd kialakulásának folyamatát: ezek az elképzelések nagyon hasonlítanak A. R. Lurija elkövetkező neuropszichológiai kutatásaira az afázia területén, melyekkel ismertségre tett szert.

Minden valószínűség szerint Sabina Spielrein a közvetítő szerepét játszotta a nemzetközi pszichológia két élenjáró irányzata – Jean Piaget „genetikus pszichológiája” és Lev Vigotszkij „kultúrtörténeti elmélete” – között, melyek hasonlósága csak több évtizeddel később derül majd ki. Piaget, Vigotszkij és Lurija, valamint Spielrein munkái közötti kölcsönhatás részletes elemzése még várat magára.

A Művelődésügyi Népbiztosság személyi kérdőíve⁹¹ alapján ítélve, 1923 szeptemberétől három helyen dolgozik: az Állami Pszichoanalitikai Intézet tudományos munkatársa, orvos-pedológus a „Harmadik Internacionálé Nevelőtelepen” és az 1. számú Moszkvai Egyetemen a gyermekpszichológiai részleg vezetője. Foglalkozását, mint „pszichiáter és orvos-pedológus” határozza meg. A kérdőívet rendkívül gondosan töltötte ki. Jermakov, Lurija és az intézet más munkatársai a hasonló kérdőívekhez formálisan viszonyultak, az aprólékoskodó bürokratikus kérdések többségére nem adtak választ, mivel eleve értelmetlennek és feleslegesnek tartották. Spielrein azonban őszintén

⁹¹ CGA RSZFSZR, gyelo 2307, op. 23, jegy. hr. 13, l. 19–20.

válaszol, s tiszteletben tartja ezt az egész procedúrát – hiszen egy olyan embertől elvárható, hogy válaszoljon a hatalom által feltett kérdésekre, aki megbízik benne, és azért tért haza önként, hogy segítsen neki.

Spielrein többek között azt írja, hogy „nagyon korán önálló kutatásokba kezdtem, részben a magam által választott témát, részben Bleuler vagy Jung professzorok által javasolt témákat kutattam”. A továbbiakban „az otthoni munkán kívül”, melyet Spielrein úgy jellemez, mint fő megélhetési forrását a forradalom előtt, dolgozott „Bleuler professzor pszichiátriai klinikáján, Bonhofer professzor (Berlin) pszichoneurológiai klinikáján, a pszichoanalízissel Jungnál Zürichben, valamint Freudnál Bécsben foglalkozott. Münchenben a művészet történetéből és mitológiájából végzett kutatásokat, a Rousseau-intézetben (Genf) orvos-pedológusként dolgozott, pszichológiai kutatásokat pedig – Claparède professzor (Genf) Pszichológiai Intézetének laboratóriumában végzett”. A vezetőséghez intézett kérések rovátába Spielrein azt írja be, szükségesnek tartaná, ha felszabadítanák az aránytalanul nagy megterhelés alól, több önállóságot adnának neki, hogy lehetősége nyíljon tanítványokkal foglalkoznia. Azt is kifogásolja, hogy a Pszichoanalitikai Intézetben nincs alkalma személyesen megfigyelni a gyermekeket, s ennek következtében a vezető nevelőnőkkel való munkájának jellegét a „tisztán elméleti megítélés és »platonikus« tanácsok adása közvetett módon” jellemzi. Arra a kérdésre, hogy „Foglalkozik-e Ön munkájától függetlenül tudományos vagy művészeti tevékenységgel” Spielrein azt válaszolta, hogy orvosi munkáját egyszerre tartja tudományos és művészeti tevékenységnek.

A kérdőívnek arra a kérdésére, hogy elégedett-e munkájával a munkatárs, Spielrein a következőket felelte: „Lelkesen dolgozom, úgy gondolom, hogy én erre a tevékenységre születtem, ez a »küldetésem«, s nélküle számomra nincs értelme az életnek.”

1923-ban Spielrein harminc megjelent tudományos munkának volt a szerzője. A kérdőívben azt is közölte, hogy a szimbolikus gondolkodásról szóló két új tanulmányát Oroszországban tervezi befejezni és megjelentetni. Ez nem sikerült neki. Ugyanebben az évben Spielreinek a nyugati pszichoanalitikus folyóiratokban hét cikke jelent meg, de oroszul, amennyire számunkra ismeretes, egyetlen alkalommal sem publikálták.

A. R. Lurija a *Pszichológia és a marxizmus*⁹² című könyve második köteté (nem jelent meg) tartalomjegyzékének hátrahagyott vázlatában szerepel

⁹² A kézirat A. R. Lurija személyes archívumában található.

Sz. Ny. Spielrein cikke is, a *A tudattalan problémája a kortárs pszichológiában és a marxizmus*, ám valószínűleg nem készült el (e cím mellett, mint változat be van írva ceruzával egy másik lehetséges szerző – M. V. Nyecskina neve, akiből később akadémikus és a dekabristák hivatalos történetírója lesz). Elegendő, ha csak elképzeljük magunkban hogyan értékelhette az a Sz. Ny. Spielrein, kinek nem is olyan rég szokásos érintkezési körébe tartozott Freud, Jung, Claparède és Piaget, például asszisztense, B. D. Fridman munkásságát, aki ugyanennek a könyvnek az első kötetében több tíz oldalt teleírt, összevissza idézve Freudot, Engelst, Plehanovot és Kautskyt.

A moszkvai pszichoanalitikusok akkoriban szűk, ám rendkívül aktív körében Spielrein meghatározó pozíciót vívhatott volna ki magának. Egyfelől, szorosabb volt a kapcsolata a világ pszichoanalitikus mozgalmának vezetőivel, mint bárki másnak a moszkvai analitikusok közül; ismerte legfrissebb elméleti vitáiknak jellegét, személyesen ismert mindenkit, aki szerepet játszott az európai analízisben – a nemzeti társaságok elnökeit, a folyóiratok szerkesztőit stb., nem szólva magáról Freudról, akivel az évek során egyre inkább közeli viszonyba került. Másfelől, ha akarta volna, fivérének köszönhetően a szovjet pszichológia leginkább energikusan fejlődő területének központjában munkálkodhatott volna. Sabina nem használta ki sem az egyik, sem a másik lehetőséget.

Moszkvában magányos volt. A moszkvai analitikusok érdeklődési köre, akik képesek voltak arra, hogy éveken keresztül vitatkozzanak a „freudizmus” és a „reflexológia” és a „tudományos materializmus” egymáshoz való viszonyán, teljesen idegen volt számára. És, Genffel ellentétben, Moszkvában nem volt semmi értelme, és lehetősége sem volt rá, hogy Freudot segítségül hívja.

A Moszkvai Pszichoanalitikus Társaság tevékenységétől való titokzatos elhatárolódását úgy is lehet értékelni, mint közvetett bizonyítékot arra nézve, hogy a társaság jellege és belső viszonyai már a 20-as évek első felében is, vagyis a társaság virágkorában, jelentős mértékben különböztek a pszichoanalízis európai központjaiban uralkodó viszonyoktól.

Az utolsó választás

Mindenegyed lépése rejtély, amely megfejtést igényel. Megérthettük-e egyáltalán, miért is tért vissza Oroszországba? És miért nem ment vissza Nyugatra akkor, a 20-as évek közepén, mikor még ez a kapcsolatokkal ren-

delkező emberek számára lehetséges volt, és mikor legközelebbi kollégái közül elhagyták az országot mindazok, akiknek volt külföldi élettapasztalatuk?

Egy-másfél évvel azután, hogy Sabina Nyikolajevna visszatért Oroszországba, furcsa családi életében megtörtént a soron következő fordulat: újból összekerült férjével, és ezért Moszkvából visszaköltözött a Don-melléki Rosztovba. 1926-ban megszületett Sabina Nyikolajevnának és Pavel Naumovicsnak második lánygyermeké. Mindössze két évvel volt fiatalabb Pavel Seftel második házasságából származó lányánál, Nyinánál, aki Sabina lányai, Renata és Eva közötti időszakban jött a világra.

Rosztovban élt az öreg Naftul Spielrein, kinek nem is olyan rég volt még Rosztov központjában néhány bérháza, és tulajdonában volt egy kereskedelmi társaság, de vagyonának egy részét megőrizte a NEP éveiben is.

A történet ismét új fordulatot vesz, és a 30-as években a Seftel házaspár két lányával egy olyan háromszobás lakásban lakik, melyet egy lóistállóból választottak le egy régi rosztovi ház udvarán. Az egyik szobában egy saját kezűleg gyártott polc volt, amelyen ott sorakoztak a német és francia nyelvű kiadványok több kötetben... Nyina Pavlovna mesélt ezekről, és azt mondta, ezek olyan könyvek voltak, melyeket „nálunk tudományos közleményeknek neveznek”. Könnyen felismerhetjük bennük a pszichoanalitikus társaság tudományos kiadványait.

A Nyina Pavlovnával készített interjú⁹³ magnetofon-felvételében van egy érdekes momentum. Megemlítettem, hogy ott, ahol pszichoanalitikusok élnek és dolgoznak, van egy jellemző tárgy – a dívány. Igen, élénkült fel Nyina Pavlovna, abban a régi lóistállóban volt egy teljesen üres szoba és csak egy priccs volt benne. Nyina Pavlovna azonban nem tudta pontosan, hogy fogadott-e Sabina Nyikolajevna betegeket. Ám úgy véli, minden valószínűség szerint voltak betegei.

Sabina Nyikolajevnában volt valami titokzatos. Egyszer úgy szüntette meg egy kislány fájaldmát, hogy kezét feje felett tartva, hozzá sem ért. Munkájáról sohasem beszélt. Arra is emlékezett az unokahúg, hogy Sabina Nyikolajevna egy leningrádi költővel vagy íróval levelezett, akinek Krokodil volt a csúfneve: magyarázta az álmait, levélben konzultált vele.

Nyugaton az a hír járta, hogy a Rosztovi Egyetemen tanított, ám más források szerint – Rosztovban pszichoanalitikus nevelőintézetet hozott létre. Sem az egyik, sem a másik verziót nem lehet bizonyítani. Nyina Pavlovna

⁹³ Az interjút 1990-ben vettük fel.

szavai szerint Sabina Nyikolajevna pedológusként dolgozott egy iskolában, 1936-ban pedig a pedológia szétverése után – iskolaorvos volt félállásban. 1935-ben bátyjával egy időben letartóztatták Sabina apját is. Kiengedték, de végérvényesen megfosztották minden vagyonától.

Nyina Sabina Nyikolajevnával 1937 őszén ismerkedett meg. A következőket meséli: „Az örültséggel határos módon nem volt gyakorlati érzéke, a környezetében mindenki így vélekedett róla. Csak olyan ruhát hordott, amit valakitől ajándékba kapott. Egy kis öregasszonyra hasonlított, noha egyáltalán nem volt annyira idős. Csatos cipőt hordott, olyat, amit ma úgy becéznek, hogy »Agyó ifjúság!«. Azt gondolom, Berlinből hozta. Így öltözködött a nagymamám is. Látszott rajta, hogy megtörte az élet.” Egy más alkalommal Nyina Pavlovna azt mondta, hogy Sabina Nyikolajevna Ligijja Jakovlevna Ginzburgra hasonlított – arra az ősz hajú, hajlott hátú asszonyra, aki kiemelkedett rendkívül világos gondolkodásmódjával és intellektuális erejével.

1937-ben Pavel Seftel infarktuszban meghalt. Családja, úgy tűnik, nem értette meg; a családi legendák indulatos természetéről és furcsaságairól szólnak, amit úgy ítélték meg, mint a lelki betegség megnyilvánulásait. Azt, hogy elhagyta Sabina Nyikolajevnát, majd tíz év múlva visszatért hozzá, környezete hasonlóképp értékelte. Am ugyanakkor Sabina Nyikolajevnát férjéhez mély és láthatólag tartós érzések fűzték. Nyina Pavlovna egyik gyermekkori visszaemlékezésében szó esik férje emlékéhez való viszonyáról. Egyszer Nyina, aki szerette a rendet, vendégségben volt Sabina Nyikolajevnánál (ez már Seftel halála után történt), és összeszedte az íróasztalon szétdobált képeslapokat. Sabina Nyikolajevna elkeseredett és dühös lett: férje halála után az íróasztalon a papírokat olyan rendben őrizte meg, ahogy a megboldogult otthagya őket.

Seftel halála után fél évvel Sabina Nyikolajevna olyasvalamit tesz, ami méltó fiatalkori önmagához. Elmegy megboldogult férje volt feleségéhez, és felajánlja neki, hogy osztozzanak meg a fiatalabb lányokért vállalt felelősségen. „Ha valami történne Önnel – Nyinát magamhoz veszem; ha velem történne valami – Ön magához veszi Evát.” Az asszonyok megegyeztek ebben. Miután felkészültek a legrosszabbra, elhatározták, hogy megismertetik egymással a lányokat, és Sabina Nyikolajevna meghívta új évre Nyinát magához. A fenyőfa abban az üres szobában lett felállítva, ahol a dívány-priccs volt. Renata is hazajött az új évre Moszkvából. Szép volt és elegáns estélyi ruhájában.

Elkezdődött a háború. Sabina Nyikolajevna elmenekülhetett volna Rosztovból. Megtehetette volna, de nem akarta. Megboldogult férje másik fe-

leségének, az orosz nőnek sikerült evakuálnia és megmentenie lányát, ismerősünket, Nyina Pavlovnát. Spielrein azonban tudatosan úgy határozott, hogy ott marad lányával a megszállt városban. Sőt mi több, nem sokkal a megszállás előtt újból hazajött Moszkvából a másik lány, Renata is. Így várták a náciakat – egy öreg rosztovi zsidó nő két fiatal lányával...

Vajon emlékezett-e Sabina ezekben a hónapokban, melyet a két genocídium, a kommunista és a náci között osztályrészül jutott neki az általa feltárt tudattalan halálösztonre? Lehetséges volna, hogy ez az ösztön irányította azt is, aki elsőként ismerte el létezését, ezekben a döntő pillanatokban? Sohasem fogjuk megtudni, milyen szerepet játszott belső életében Thanatosz eszméje. Netán ennek segítségével értette meg azokat a véres és abszurd eseményeket, melyek körülötte történtek – a magányos és koldusszegény rosztovi életet; bátyjának mint trockista ügynöknek a kivégzését; a környezetében élő emberek koncentrált tevékenységét, melyet bár-hogy is neveztek az ő szovjet nyelvükön, mégis csak a halál volt az eredménye?

Mindenesetre, az az életértelmezés, ami Junghoz és Freudhoz fűződő viszonyának mesésen bonyolult szövevényében a helyes útra terelte, többé nem segített. Az a Spielrein, aki olyan kifinomultan irányította saját ösztönei játékát, s aki ezek filozófiai értelmezésében olyan eredeti volt, mikor szemtől szembe került a történelemmel, tragikus kompetenciahiányról tett bizonyosságot.

Bizonyára igaza van fogadott lányának, Nyina Pavlovnának, aki úgy értelmezi ennek az asszonynak a választását, mint logikus következményét mindannak, amit arról a világról tudott, amelyben élt. Az általa birtokolt információ gyökeresen különbözött attól, amit férjének másik felesége tudott az életről. És attól is, amit mi tudunk róla.

Miután életének jobbik felét németek között töltötte, nem hitte el, hogy veszélyesek lehetnek. Freud is szinte az utolsó pillanatig halogatta az emigrációt, mondván, hogy attól a nemzettől, amely Goethét adta a világnak, nem indulhat ki a gonosz. És ez mindamellet, hogy Freud a vészjósló örület központjától nem is élt messze; az emigránsok között sok híres barátja volt már; az Egyesült Államok elnökéről közösen írt könyvet a párizsi amerikai követtel...

Spielrein pedig, mint mindenki a környezetében élő emberek közül, egyedül a szovjet újságokból és rádióból kaphatott a világról információt. Nagyon is jól tudta, mennyire hamisak ezek a hírek annak alapján, hogy egy részüket volt lehetősége ellenőriznie. Nem hitt semmibe, aminek forrá-

sa a szovjet hatalom volt. Azt a hírt, hogy a nácik megsemmisítik a zsidókat, úgy is felfoghatta, mint a bolsevik propaganda soron következő hazugságát. Az, hogy egyszer már megbízott benne, sokba került neki.

Úgy gondolta, hogy a németek bejövetele visszatérést jelent majd az emberi élethez.

Ezzel be is fejeződött életének története. Ez a különleges történet, melyben az emberi szellem magasrendű megjelenési formái oly szomorúan és oly változatosan kapcsolódtak össze annak hibáival.

Szóke Katalin fordítása